

Konklusion

Fortællingen om borgerlønsidéens foreløbige nederlag og mulige fremtid

Videnskab består i rationelt at kunne diskutere og konstruere forskellige billeder af virkeligheden, at kunne argumentere for det hensigtsmæssige i at se ligheder og forskelle mellem forskellige perspektiver og begreber og herunder at udvikle nye begreber med henblik på at fremme den menneskelige kommunikation om virkelighedens beskaffenhed og løsningen af praktiske problemer.

I denne bog har jeg været optaget af at finde ligheder og forskelle i sprog, værdier og forståelsesrammer mellem forskellige forestillinger om en garanteret mindsteindtægt.

Analysens tre målsætninger

Jeg havde tre hovedmål: 1. At videreudvikle og præcisere borgerlønsbegrebet – at lave en teoretisk fortælling om borgerlønsidéen. 2. At lave en historisk analyse af den danske borgerlønsdebat – at konstruere en historisk fortælling, og 3. Endelig at komme med nogle overvejelser om en fremtidig borgerløns-strategi – at komme med et bud på en fremtidig politisk fortælling om borgerløn.

De tre mål hænger tæt sammen på den måde, at mit mål har været at se borgerlønstanken både som element i en større idé sammenhæng, i et paradigme og som en politisk diskurs. For at kunne give en historisk fortælling om den danske borgerlønsdebats forløb har jeg udviklet en teoretisk fortælling om borgerlønsidéen. En fremtidig politisk fortælling vil få mindre troværdighed, hvis den ikke har sammenhæng med en historisk fortælling.

Fortællingers generelle funktion er at skabe en forbindelse med fortiden, en identitet i nutiden og en forståelsehorisont for fremtiden. Derfor skal mine tre fortællinger ses i sammenhæng som elementer i en større borgerlønsfortælling.

1. En sproglig og teknisk afklaring

I det følgende vil jeg konkludere omkring mine tre målsætninger, men først komme med nogle bemærkninger om den sproglige forvirring og uenighed, som jeg allerede i indledningen opridsede.

Jeg valgte her at bruge borgerlønsbegrebet som fælles-begreb, skønt de forfattere, jeg har behandlet, bruger meget forskellige betegnelser for den nye mekanisme, de alle efterlyser. Afhandlingen skulle gerne have vist berettigelsen eller retfærdiggjort brugen af dette fællesbegreb, idet jeg på mange områder netop har fundet en lang række lighedstræk bag ved den »overfladiske« sproglige forskellighed. Men betyder det så, at jeg uden videre vil anbefale, og tror, at borgerlønsbegrebet bør og vil blive det anerkendte fællesbegreb i fremtiden?

Borgerløn og/eller negativ indkomstskat/ forbrugsskat?

Indledningsvis opregnede jeg forskellige typer af garanteret mindsteindkomst (GMI) og sagde her, at jeg ikke ville gøre meget ud af de forskellige formers hensigtsmæssighed og politiske gennemførlighed, fordi jeg i afhandlingen ikke ville gå ind i den teknisk-økonomiske side og selv komme med et konkret forslag, men koncentrere mig om borgerlønsbegrebets politiske, videnskabelige og værdimæssige side.

Jeg nævnte også, at nogle har forsøgt at opstille store principielle forskelle mellem en ubetinget borgerløn (»basic income«) og en negativ indkomstskat, mens andre har afvist sådanne principielle forskelle. Min gennemgang af de forskellige borgerlønsteoretikere har vist, at de, der har gjort sig mere konkrete tanker om, hvorledes en garanteret mindsteindkomst skulle gennemføres, er åbne over for benyttelsen af former for negativ indkomstskat. Herman E. Daly kalder sit skatteforslag for »a positive income tax«, ligesom Claus Offe også har fremført et forslag, der bygger på en negativ indkomstskat. I »midteroprørsbevægelsen« havde Jesper Jespersen, Klavs Krause og Niels I. Meyer (Midteroprørets Informationscenter 1983) også lavet en model for en gradvis indførelse af borgerløn, hvor man benyttede den negative indkomstskats princip, hvor »borgerlønnen i overgangsperioden aftrappes med stigende ekstraintægter og helt forsvinder ved beløb svarende til den maksimale arbejdsløshedsunderstøttelse.« (Ibid:19).

Jeg er enig med Jørn Loftager (Loftager1992B:15-16), der har sagt, at der ikke behøver at være forskelle mellem en borgerløn og negativ indkomstskat. Negativ indkomstskat kan ses som en konkret teknik, der må anses for hensigtsmæssig til at indføre en borgerløn.

Tanken og begrebet omkring negativ indkomstskat er økonomisk og kommer oprindelig fra Lady Juliet Rhys Williams (1943), der kom med det berømte forslag til en social dividende (Credit Income Taxation)

Siden blev tanken, som nævnt i indledningen, særlig udviklet i USA i 1960'erne af bl.a. Milton Friedman og James Tobin.

I den negative indkomstskat er man optaget af at finde en kombineret løsning af fattigdoms-problemet med et skattesystem, der samordner skat og sociale ydelser. I Danmark har økonomiprofessor Gunnar Thorlund Jepsen fra Aarhus Universitet anlagt et lignende perspektiv. Han gjorde dog allerede i 1971 opmærksom på, at den negative indkomstskat i en vis forstand måtte have mindre interesse i Danmark, da vi jo ikke havde samme fattigdomsproblem som USA og havde et udbygget socialt system. Alligevel mente han nok, at tanken kunne »blive et væsentligt instrument i forenklingen af vores efterhånden mere og mere komplicerede skattesystem«. (Thorlund Jepsen 1971:196).

I stedet for at have en indkomstskat har Thorlund Jepsen igennem de sidste 30 år foreslået en virksomhedsskat på forbrugsgrundlaget kombineret med indkomstuafhængige tilskud, dvs. en slags borgerløn. Fordelen ved et sådant skattesystem er, at man får den endelige kildekat, man undgår at beskatte inflationen, man gør al opsparing skattefri, indtil den realiseres og forbruges, og at det, der investeres i produktion bliver skattefrit, indtil det igen sælges. Ifølge Thorlund Jepsen vil et sådant skattesystem være »ideelt i alle henseender. Skatten er inflationsneutral og real, ligesom den er upersonlig og proportional. Persontilskuddene gør den omfordelende og social.« (Thorlund Jepsen 1989:42).

Thorlund Jepsen (1994A) er klar over, at det er en særlig form for borgerløn. Han mener f.eks., at »det er umuligt at skaffe penge til at finansiere en borgerløn til alle, f.eks. på højde med arbejdsløshedsunderstøttelsen.«. Det må svare til eksistensniveauet, og det var efter hans opfattelse i 1994 på ca. 30.000 kr. Han mente ikke, at en sådan lav og indkomstuafhængig borgerløn ville have uheldige konsekvenser ved at mindske arbejdslysten, som mange økonomer var bange for, og han var også parat til at gøre op med kravet om aktiveringspligt eller modydelser for en borgerløn. »De få, der vil undvære disse ting (luksus) og leve af borgerlønnen alene, er netop meget få. Men måske er det også værdifuldt, at sådanne »livskunstnere« vil kunne eksistere i et samfund som vores.« (Ibid:41).

Som universitetsøkonom har Thorlund Jepsen især været optaget af indretning af skattesystemet (en teknisk-økonomisk fortælling) og ikke kædet sine tanker sammen med en større politisk forståelsesramme (en politisk for-

tælling), selvom han i modsætning til de fleste andre økonomer har været åben over for brugen af borgerlønsbegrebet og et brud med den dominerende lønarbejdsideologi.

Jeg mener, det er væsentligt at borgerlønstilhængerne på det konkrete tekniske plan er åbne over for tankerne i den negative indkomstskat og de tanker, som Thorlund Jepsen er kommet med. Men jeg mener samtidig, det er vigtigt at sætte sådanne tekniske modeller ind i en større politisk forståelsesramme (fortælling). Til det er borgerlønsbegrebet specielt anvendeligt, da det netop sprogligt lægger op til en kobling af den markedsmæssige, den statslige og den civilsamfundsmæssige dimension

Borgerlønsbegrebets fremtid

1990'ernes danske debat viste, at der langt fra var enighed om at benytte begrebet borgerløn som begreb, selvom det klart var det mest anvendte begreb for forestillingerne om en garanteret mindsteindtægt. Man kunne tydeligt spore en uvilje imod uden videre at bruge borgerlønsbegrebet, hvilket for nogle sikkert var udtryk for, at man ville undgå at blive sat i bås med hele »Oprør fra midten«-filosofien. Derfor foreslog man i stedet »indtægtstilskud«, »basis-ydelse«, »persontilskud«, »borgerydelse«, »samfundsløn« eller »samfundsindkomst«. Men ingen af disse mere eller mindre »hjemmelavede« begreber har vundet tilslutning hos andre end forslagstillerne og er derfor ikke blevet hængende i hverdags sproget. Det synes borgerlønsbegrebet, trods denne diskurs' foreløbige nederlag, at være blevet. At begrebet stadig har livskraft og måske i dag vinder stigende anerkendelse, kunne begrebets anerkendelse i Enhedslisten i 1998 tages som tegn på. Hvor man netop i denne politiske gruppering i 1993-94 vendte sig imod brugen af borgerlønsbegrebet, fordi det var ideologisk belastet, synes man i 1998 i alle kredse både blandt tilhængere og modstandere at have accepteret begrebet.

Når borgerlønsbegrebet ikke kan siges at være en særlig dækkende betegnelse, hænger det jo sammen med, at løn etymologisk betyder (Politikens store nye NuDansk ordbog (1996)) »en fastsat betaling for udført arbejde«, og at man måske snarere burde bruge betegnelsen borgerindkomst, da indkomst blot dækker »et samlet beløb som en person har tjent.« Borgerindkomst-begrebet leder tanken hen på, at borgerløn er en ny form for indkomstoverførsel, »en overførsel af penge fra det offentlige til borgerne«.

Når jeg synes, man godt kan forsvare brugen af borgerlønsbegrebet, skyldes det, at der i borgerløns-ideen jo netop ligger en ændring af arbejdsbegrebet, så man kan sige, at der heri ligger en betaling for noget ubetalt samfundsnødvendigt arbejde, som alle mennesker yder deres usynlige bidrag til.

Ifølge Erik Ib Schmidt (Schmidt 1993:18), der har lavet studier over gennemsnitsdanskerens tidsforbrug på forskellige aktiviteter, er det stadig således (i 1988), at ca. 55% af kvindernes samlede arbejde er ubetalt, mens det for mændenes vedkommende kun er ca. 35%. Som indledningsvis nævnt kan man se borgerløn som betaling for det ubetalte samfunds nødvendige arbejde og som en foranstaltning, der netop er med til at udligne den kønsmæssige ubalance (uretfærdighed), som Schmidt har afdækket, hvorfor jeg mener, man kan forsvare brugen af lønbegrebet.

Ved at fastholde borgerlønsbegrebet lægger man op til en nødvendig problematisering og udvidelse af arbejds- og lønbegrebet. Det er kun med den dominerende opfattelse af arbejde som lønarbejde, at borgerlønsbegrebet forekommer forkert. Som Lakoff og Johnson (1980:236-37) siger, skjuler metaforen: »Labor is a resource« forskellen mellem det meningsfulde og det undertrykkende arbejde: » Most contemporary economic theories, whether capitalist or socialist, treat labor as a natural resource or commodity, on a par with raw materials, and speak in the same terms of its cost and supply. What is hidden by this metaphor is the nature of the labor. No distinction is made between meaningful labor and dehumanizing labor.« Borgerlønsmetaforen skal altså ses i sammenhæng med et nyt arbejds- og lønbegreb (metaforer), hvor alle borgeres del i det samfunds nødvendige arbejde trækkes frem i lyset.

Set i forhold til de andre begreber, der har været foreslået, har borgerlønsbegrebet den fordel, at det lægger op til en ændring i synsgestalt (et »gestalt switch«) ved at forbinde to områder (økonomi og politik) på en ny måde. Borgerlønsbegrebet kan, som jeg har vist, siges at indeholde kimene til en ny rammefortælling. I modsætning til de fleste af de andre begreber. De bevæger sig inden for en forståelseshorisont, som netop ikke lægger op til en ny forståelse af sammenhængen mellem sfærerne i samfundet.

2. Konklusion vedrørende den teoretiske fortælling: Bæredygtig udvikling som overordnet rammefortælling for borgerlønsidéen

Bogen er skrevet ud fra et perspektiv, hvor samfundet ses som et hierarkisk fællesskab, hvor nogle dominerende klasser og grupper står over for nogle dominerede klasser og grupper, hvor der foregår en klassekamp. Samfundet holdes sammen af en hegemonisk diskurs, der i sit modsætningsfyldte samspil med andre diskurser er med til at reproducere og transformere samfundet.

I tilslutning til den bourdieuske felt-analyse har jeg vist det frugtbare i at se samfundet som bestående af en række relativt autonome felter, inden for hvilke der permanent foregår en kamp mellem ortodokse og kætterske diskurser.

Borgerløn som kættersk fortælling

Indledningsvis kaldte jeg borgerløn en kættersk diskurs, fordi den sætter spørgsmål ved lønarbejdsnormaliteten. I min analyse har jeg vist, hvorledes borgerlønstanken i de sidste 25 år er opstået som kættersk fortælling både på det idémæssige, det videnskabelige og det politiske felt. Hos alle borgerløns-teoretikerne ligger et opgør med nogle gamle dominerende fortællinger og forsøget på at fortælle nye. Borgerløn som kættersk fortælling giver et sammenfattende perspektiv på de tre typer af fortællinger, jeg behandler i denne afhandling.

Kætteri betyder egentlig vranglære i forhold til nogle dogmatiske fastlagte trossandheder i kirken, heterodoksi i forhold til ortodoksi. Men denne religiøse metafor overføres som tidligere nævnt af Bourdieu til en karakteristisk af magtkampen på alle samfundsfelter.

Dominerende forståelsesformer lever bedst ved slet ikke at blive betragtet som dominerende, men ved at blive set som naturlige og universelle, dvs. med Bourdieus udtryk blive set på som »doxa«, at blive »miskendt« (et udtryk Bourdieu bruger) som dominerende. Når kætterske forståelsesformer opstår, bliver de altid først ignoreret eller bevidst fortiet af de dominerende. Når det ikke længere er tilstrækkeligt, må doxa omskabes til en egentlig defensiv ortodoksi. Den hegemoniske diskurs må træde åbent frem og gives en ortodoks form i et aktivt modspil til kætteriet. Kætteriet må åbent og aktivt bekæmpes retorisk og institutionelt. Det var det, der skete i begyndelsen af 1990'erne, da man fra ministre, politiske partier og kommissioner måtte udgrænse den kætterske borgerlønsdiskurs. Det lykkedes efterhånden at usynliggøre borgerløns-diskursen i offentligheden.

Analysen har vist, at spørgsmålet om politisk og økonomisk magt har en sproglig symbolsk dimension, som er afgørende. Når en kættersk modmagt er svær at skabe, hænger det sammen med, at hvis den skal være en virkelig modmagt, må den pille ved det dominerende sprog, bevidst bygge på andre og nye værdier end de herskende, hente støtte i alternative videnskabelige paradigmer og skabe en ny politisk diskurs. Det er ikke noget, enkeltpersoner og enkeltorganisationer kan skabe, men det skabes kun igennem en længere historisk kollektiv læreproces. Den foreløbige nederlagshistorie viser så samtidig, at fragmenter til nye forståelsesformer, der kan danne grundlag for

fremtidige mere klare borgerlønsfortællinger faktisk er til stede, at sproget må og kan bruges meget mere bevidst i en mod-magtsstrategi, og at den hegemoniske diskurs trods sin midlertidige sejr under overfladen er fyldt med værdimæssige modsætninger, der kan danne grundlag for fremtidige kriser for denne diskurs og udvikling af nye moddiskurser.

Kætteri kan enten blive »nedkæmpet«, »gå under jorden« eller brede sig og siden sejre, som det skete med Luthers lære ved reformationen eller ved arbejderbevægelsens dannelse. Borgerlønsdiskursen har lidt et foreløbigt nederlag. Hvor vidt den alligevel lever uudtalt hos mange, er der ingen, der ved. Det, man kan se, er kun, at for tiden er den offentlige danske borgerlønsdebat indstillet undtagen i Enhedslisten, der i hele 1998 har haft en intensiv borgerlønsdebat (se litteraturlisten).

Men som påpeget indledningsvis er borgerlønsstanken dukket op i forskellige forklædninger både politisk og samfundsteoretisk i forskellige perioder. I det 20. århundrede typisk i krise- og reformperioder, hvor man mere principielt har diskuteret samfundets indretning, dvs. i mellemkrigstiden, lige efter 2. verdenskrig, hvor man stod over for at planlægge et efterkrigssamfund, og siden fra 1970, hvor man på forskellige måder har diskuteret en reformering og videreudvikling af velfærdssamfundene. Derfor må man forvente, at den igen dukker op i en ny form, hvorfor det kan være vigtigt at kende historien, så man bliver bedre »klædt på« til den næste borgerlønsdebat.

Borgerløn og bæredygtig udvikling

I indledningen blev også skitseret det andet perspektiv, som min analyse er skrevet ud fra. Borgerlønsstanken blev set som et element i en ny fortælling om en videreudvikling af velfærdssamfundet i retning af skabelsen af en bæredygtig udvikling. Det bygger på antagelsen om, at den gamle socialdemokratisk prægede vækstfortælling om velfærdssamfundet har mistet sin fortællekraft, fordi den mangler sammenhængende forestillinger om løsning af fem grundproblemer i velfærdssamfundet: 1. Arbejdsfordelings- og arbejdsløshedsproblemet, 2. Klientgørelsesproblemet, 3. Kønsarbejdsdelingsproblemet, 4. Demokratiproblemet og 5. Miljøproblemet.

Det nye ved forestillingen om en bæredygtig udvikling i Brundtland-rapporten er erkendelsen af problemernes og løsningernes sammenhæng. Problemernes fælles betingethed forsøges vendt, så de bliver hinandens løsninger, og det blev postuleret, at en borgerlønsordning kunne ses som et mangeformålsinstrument, fordi det på en gang ville kunne gå ind og bidrage til at genoprette alle de fem skitserede problemer i det moderne velfærdssamfund. Derfor kunne borgerløn ses som et element i skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Har jeg kunnet vise den teoretiske og praktisk politiske frugtbarhed af dette grundperspektiv? Det vil jeg i det følgende argumentere for.

I den teoretiske del viste jeg, at borgerlønstanken er udviklet inden for fem forskellige samfundsvidenskabelige paradigmer: 1. Et økologisk-økonomisk paradigme. 2. Et kritisk teoretisk velfærdsdemokrati-paradigme. 3. Et medborgerskabsparadigme. 4. Et feministisk paradigme og 5. Et liberalt ejendomsparadigme.

Hvert af disse paradigmer har særligt fokus på enkelte eller nogle få dimensioner i borgerlønsidéen, men tilsammen er de med til at tegne et mere helhedsorienteret billede i forhold til velfærdssamfundets fem grundproblemer.

Jeg har vist teoretisk, at borgerløn kan få væsentlige funktioner i en ny grænsedragning mellem samfundets tre sfærer, stat, marked og civilt samfund, og mellem samfund og natur. I forhold til naturen kan borgerløn ses som et element i skabelsen af en grænse for naturudnyttelse. I forhold til staten betyder borgerløn en ny grundlæggende rettighed til indkomst (skaber en universel afhængighed af staten), samtidig med at den derved skaber en grænse for klientgørelsen i forhold til staten (skaber en uafhængighed i forhold til staten). I forhold til markedet betyder en borgerløn en grænse for varegørelsen af arbejdskraften (skaber en uafhængighed i forhold til markedet), samtidig med at det forbedrer muligheden for et mere smidigt salg af arbejdskraft (skaber en mere frivillig afhængighed af markedet). Og endelig i forhold til det civile samfund skaber borgerløn muligheden for en ny kønsmæssig balance (uafhængighed i forhold til ægteskab og samlever) og mulighed for at indgå i nye former for organiseringer (frivillige afhængigheder).

Samlet set betyder en borgerlønsordning ophævelse af væsentlige afhængigheder (varegørelse, klientgørelse og rester af patriarkat) og kan derfor siges at styrke individernes autonomi, samtidig med at det giver individerne større muligheder for frivilligt at sælge deres arbejdskraft og at indgå i mere frivillige afhængighedsforhold.

En af min analyses vigtigste teoretiske pointer (grundsynsvinkler) var, at man må skelne mellem forskellige niveauer i borgerlønstanken, og at der til disse niveauer knytter sig typiske metaforer og borgerlønsfortællinger. Den blev bekræftet af den historiske analyse, hvor man i 1990'erne kunne se tre forskellige borgerlønsfortællinger i spil:

1. Borgerløn blev defineret på et teknisk niveau som regler for indretning af skatte- og tilskudssystemet og derved knyttet til en lille fortælling om rationalisering af indkomstoverførslerne, og/eller 2. Borgerløn blev defineret som en udvidelse af det sociale medborgerskab og blev knyttet til en stor

fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdsstaten og/eller 3. Borgerløn blev set som element i skabelsen af et nyt samfund, og blev knyttet til en endnu større fortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Når jeg har skrevet »og/eller« skyldes det, at borgerløn af mange borgerlønstilhængere både er blevet set som en lille fortælling og en stor eller større fortælling. Det viser, at der ikke behøver at være nogen modsætning mellem den lille og den store fortælling, men at man snarere må sige, at den lille fortælling er blevet styrket ved at blive set som element i en større fortælling, og at den større fortælling også er blevet styrket ved konkret at blive udmøntet i en konkret lille fortælling.

Generelt er antagelsen om, at en fortælling styrker sin fortællekraft og mening, i det omfang den ses i sammenhæng med en større rammefortælling, blevet bekræftet. Indledningsvis opstillede jeg som mål for min analyse at udvikle et mere holistisk borgerlønsbegreb. I det lå netop et ønske om at finde en større fortælling om borgerlønsidéen, en rammefortælling, hvori de mindre fortællinger kunne ses og indpasses.

I præsentationen af det holistiske borgerlønsbegreb pegede jeg på, at de forskellige dimensioner, som blev synliggjort i de forskellige paradigmer, kunne sammenbindes i forestillingen om en bæredygtig udvikling, fordi der i det begreb ligger en forestilling om en sammenhæng mellem økologisk bæredygtighed, social retfærdighed, radikalt demokrati og kønsmæssig ligestilling (Christensen 1993A). Det stærke ved fortællingen om en bæredygtig udvikling er netop, at den kan virke som overordnet rammefortælling for de mindre borgerlønsfortællinger om en udvikling af det sociale medborgerskab, om større autonomi i forhold til stat, marked og civilt samfund og de tekniske fortællinger om rationalisering af indkomstoverførselssystemet, ophævelse af fattigdomsfælder og fremme af beskæftigelsen for svage grupper.

Bæredygtig udvikling og den danske borgerlønsdebat

Ser man på den historiske udvikling af den danske borgerlønsdebat, var det karakteristiske ved borgerlønsidéens gennembrud som politisk idé i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, at tanken blev forbundet med paradigmeskift og ændring af de store fortællinger om ideologierne og industrisamfundets udvikling og en ny fortælling om skabelsen af et nyt mere økologisk samfund. Begrebet bæredygtig udvikling blev ikke brugt i slutningen af 1970'erne, men situationen kan med Kuhns udtryk tolkes som en »før-paradigmatisk tilstand«.

1980'ernes borgerlønsdebat var i modsætning til 1970'ernes præget af forsøg på at omsætte idéen og sætte den på den almindelige partipolitiske

dagsorden. Derfor koncentrerede »midteroprørsbevægelsen« sig hovedsagelig om at kunne fortælle en lille realistisk teknisk fortælling om borgerløn for at undgå at blive ekskluderet i forhold til den herskende politiske diskurs. Men det betød så også, at man i nogen grad kom til at svigte videreudviklingen af den store fortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling. Det hang selvfølgelig også sammen med, at det først var med Brundtland-rapportens fremkomst i 1987, at begrebet bæredygtig udvikling blev bredt kendt og benyttet.

I 1990'ernes debat kunne man se tendenser til samme mønster. Her fik den brede borgerlønsidebat hurtigt et forholdsvis snævert perspektiv omkring en rationalisering af velfærdsstaten. Borgerlønstilhængerne var en meget spredt og forskelligartet gruppe, og som ovenfor nævnt var der flere borgerlønsidebatter i spil. Da det viste sig svært at samordne perspektiverne og blive enige om en rammefortælling, mistede »bevægelsen« perspektiv og dynamik.

Bæredygtig udvikling – hvad er det egentlig?

Da en af mine hovedkonklusioner er at se forestillingen om en bæredygtig udvikling som en overordnet rammefortælling for borgerlønsideen, vil jeg i det følgende komme med nogle meget korte betragtninger omkring: 1. Hvorledes skal man forstå det nye begreb om en bæredygtig udvikling? 2. Hvorfor er det kun få, der har kædet borgerlønsideen sammen med forestillingen om en bæredygtig udvikling? 3. Hvorledes og hvem kan tænkes at forbinde borgerløn og bæredygtig udvikling i fremtiden?

Når fortællingen om en bæredygtig udvikling ikke kom til at danne en ny overordnet ramme for de forskellige borgerlønsideperspektiver og fortællinger i begyndelsen af 1990'erne, hang det bl.a. sammen med, at begrebet om bæredygtig udvikling, som det blev fremstillet i Brundtland-rapporten, er modsætningsfyldt. Og når en politisk diskurs om bæredygtig udvikling ikke fik en bredere samfundsmæssig udbredelse, skyldes det bl.a., at den delvis blev inkluderet i den hegemoniske vækstdiskurs og forvandlet til en diskurs om bæredygtig vækst. En kættersk diskurs om bæredygtig udvikling blev sammen med den kætterske borgerlønside-diskurs udgrænset.

Disse to forklaringer vil blive nærmere begrundet i det følgende.

To forskellige »miljø«- diskurser:

»bæredygtig udvikling« eller »bæredygtig vækst«

Med Brundtland-rapporten blev der skabt to nye diskurser, en radikal ny om bæredygtig udvikling, og en ny blandings-diskurs om »bæredygtig vækst«

eller »grøn vækst«, som var en forestilling om, at man ved at gøre den økonomiske vækst lidt »grønnere« kunne opnå en bæredygtig udvikling. (Christensen 1997).

På den ene side »lever vi over verdens økologiske evne«

På den ene side blev der i Brundtland-rapporten (Vor Fælles Fremtid 1991) peget på nye grænser for den økonomiske vækst og talt om bæredygtig udvikling som et nyt overordnet mål i stedet for økonomisk vækst. Det hedder f.eks.: »En levestandard, som ligger ud over det grundlæggende minimum kan kun opretholdes, hvis forbrugsniveauet overalt tager højde for bæredygtigheden på langt sigt.« (Ibid:53). Og i rapporten siger man direkte, at mange i-lande i dag lever »over verdens økologiske evne, samt at en bæredygtig udvikling kræver, at man »støtter værdier«, som fremmer en forbrugsstandard, som ligger inden for grænserne af, hvad der er økologisk muligt, og som alle med rimelighed kan gøre sig forhåbning om.« (Ibid:53). Indledningsvis siges det endda meget klart, at »industrilandene allerede har brugt en stor del af jordklodens økologiske kapital. Denne ulighed er jordens vigtigste »miljøproblem«. Det er også dens vigtigste »udviklingsproblem«. (Ibid:18). Heri ligger en antydning af i-landenes overforbrug og overrigdom, forestillinger om økologiske grænser for verdensøkonomien samt en forestilling om en global lighed mellem mennesker. Indirekte formuleres her den senere forestilling om det økologiske råderum.

På den anden side er der behov for »en ny æra med økonomisk vækst«

På den anden side blev der i Brundtland-rapporten signaleret, at en bæredygtig udvikling kunne forenes med en fortsat økonomisk vækst. Derfor tales der i rapporten mange steder om behovet for »en ny periode (æra) med økonomisk vækst« (ibid:10,14,20,37). Og man anbefaler mere konkret en vækst på 3-4% i i-landene ud fra den argumentation, at hvis u-landene skal have en økonomisk vækst, må en vækst i i-landene være med til at trække dem op. Der spores en vis betænkelighed, men argumentationen for det miljømæssigt forsvarlige var: »En sådan vækstrate af denne størrelsesorden kan godt være miljømæssig forsvarlig, hvis industrilandene kan fortsætte den nuværende udvikling i deres vækstmønster i retning af mindre råstof- og energikrævende aktiviteter og en forbedret effektivitet med hensyn til brugen af materialer og energi.« (Ibid:59).

Grøn vækstdiskurs som den hegemoniske diskurs

Siden Brundtland-rapportens fremkomst har der fra mange staters og inter-

nationale organisationers side været udfoldet ihærdige bestræbelser på at inkludere forestillingen om bæredygtig udvikling i den dominerende vækstdiskurs, at konstruere en grøn vækstdiskurs.

Den får i dag sit udtryk i den danske regerings officielle miljøpolitik og er specielt fremlagt i økonomi- og finansministeriet. En sådan forståelse blev første gang fremlagt i Det Økonomiske Sekretariats rapport fra dec. 93 (Økonomiministeriet 1993:191-218) og blev siden fulgt op i Finansredøgørelsen i 1996 (Finansministeriet 1996:349-377). Her fremlægges en forståelsesramme, der siger, at man kan ændre den økonomiske væksts karakter ved i stigende grad at gøre den bæredygtig eller grøn.

Grøn vækst-diskursen bygger på tre grundpostulater: 1. Vækstens kvalitet og sammensætning er vigtigere end vækstens størrelse. Hvis man i fremtiden drejer væksten, kan man få vækst og miljø til at gå op i en højere enhed. 2. Miljø er et luksus-gode. Jo rigere folk bliver, desto mere vil de prioritere miljøet. 3. Lav-vækst eller nul-vækst er mere skadelig for miljøet end højvækst. Teknologisk fornyelse og bedre uddannelse kræver økonomisk vækst.

Disse tre grund-aksiomer er imidlertid alle problematiske. (Christensen 1997). Det er rigtigt, at nogle miljøproblemer ikke er koblet med den økonomiske vækst. Men to af de væsentligste miljøproblemer i de højtudviklede lande er tæt koblet til den økonomiske vækst. Det gælder udviklingen i transporten (specielt bilismen) og drivhusproblemet.

Problemerne i den grønne vækstdiskurs

I øjeblikket forsøger alle lande at klare miljøproblemerne hovedsagelig igennem »tekniske fix«. Man forsøger at mindske presset fra »grænserne for væksten« ved hjælp af tekniske og økonomiske indgreb uden at gøre noget ved de bagvedliggende årsager til problemerne.

Fortalerne for den grønne vækststrategi mangler en målsætning for og vision om et bæredygtigt samfund. Man er i fuld gang med at effektivisere produktionen uden at revidere sin overordnede målsætning om en forsats økonomisk vækst. Men man kommer ingen vegne alene med en effektivitetsrevolution. Hvad man mangler er en vision om en »tilstrækkelighedsrevolution«. Som den tyske udviklingsforsker Wolfgang Sachs (Sachs 1995) har udtrykt det, kan man kun komme nærmere et bæredygtigt samfund på to ben, igennem en dobbeltstrategi. Gennem en intelligent rationalisering af midlerne og en klog indskrænkning af målene. Vækstmålsætningen må udskiftes med en ny målsætning om tilstrækkelighed, retfærdighed og bæredygtighed. Med en sådan målsætning vil marked og teknologi også være vigtige redskaber, der kan tjene en ny målsætning. I øjeblikket opfører vi os ir-

rationelt ved at være så optaget af at effektivisere, men bevæger os på trods af det i den forkerte retning med en stadig højere grad af effektivitet.

Bæredygtig udvikling som undertrykt moddiskurs

Selvom diskursen om grøn vækst er dominerende, har dansk miljøpolitik også elementer af den radikale diskurs om bæredygtig udvikling. Således spiller princippet om lokal deltagelsesorienteret miljøforvaltning en vis rolle. Det blev allerede fremhævet i den danske handlingsplan for miljø og udvikling fra dec. 1988, der repræsenterede den danske regerings opfølgning af anbefalingerne i Brundtland-rapporten. (Regeringens Handlingsplan 1988). Her fremhæver man, at »enhver basal kursændring i samfundsudviklingen forudsætter aktivt medspil fra de kommunale råd, borgerne og både landsdækkende og lokale organisationer.« (Ibid:20). Man gjorde altså opmærksom på, at skabelsen af en bæredygtig udvikling ikke alene kunne ske ved benyttelsen af mere traditionelle administrative og økonomiske styringsmidler, men at processen også havde demokratiske, lokalsamfundsmæssige og folkeoplysende aspekter.

Siden er udviklet en række »Lokal Agenda 21«-aktiviteter med henblik på at skabe lokale handlingsplaner for en bæredygtig udvikling i hver kommune. I 1994 præsenterede man fem bæredygtigheds-grundideer for det lokale Agenda 21-arbejde: 1. Helhedssyn og tværsektoriel tænkning. 2. Aktiv borgerinddragelse. 3. Fokusering på kredsløb. 4. Det globale perspektiv. 5. Langsigtet perspektiv.

Under den grønne vækstdiskurs befinder sig altså også en diskurs om bæredygtig udvikling, som bliver stimuleret og skabt af de forskellige miljøbevægelser og kommunale forvaltninger, hvor man forsøger at skabe et helt nyt helhedskoncept for miljøpolitikken i samvirke med andre sektorer.

En præcisering af »bæredygtig udvikling« som alternativt modparadigme og moddiskurs

Brundtland-rapporten indeholder som sagt også alle elementer til et alternativt paradigme og en alternativ politisk diskurs om bæredygtig udvikling. Et vigtigt mål for fremtiden er en præcisering af dette paradigme/denne diskurs (rammefortælling), hvor borgerlønsidéen kan ses som et element, hvorfor jeg i det følgende vil præcisere mine forestillinger om bæredygtighedsbegrebet og nævne nogle elementer i debatten om dette.

Som samfundsvidenskabeligt paradigme kan bæredygtig udvikling mere præcist defineres som en balance mellem det globale miljø og udviklingen, mellem naturens bæreevne og samfundenes belastning af naturen. (Chri-

stensen 1993A)

Naturens bæreevne bestemmes af: 1. Den biologiske mangfoldighed. 2. Eksistensen og opretholdelsen af en række livsnødvendige naturlige økosystemer (vand, jord, skove). 3. Økosystemernes biologiske produktivitet.

Heroverfor er samfundenes »udvikling« eller belastning af naturen bestemt af: 1. Befolkningens størrelse. 2. Forbruget af naturressourcer, både fornyelige og ikke-fornyelige. 3. Teknologien. 4. Samfundets økonomiske og politiske institutioner. 5. Menneskenes værdier og kulturer i samfundene.

Manglen på en bæredygtig udvikling kan derfor kort beskrives som en tilstand, hvor samfundenes belastning er for stor i forhold til naturens bæreevne. Derfor kan man ud fra Brundtland-rapporten udlede en række anbefalinger af, hvorledes en tilnærmelse til en bæredygtig udvikling kan ske:

1. Igennem en styrkelse og udvikling af naturens bæreevne, hvilket kan defineres som økologisk bæredygtighed i bred forstand. 2. Igennem en bæredygtig udnyttelse af ressourcerne, hvilket kan defineres som økologisk bæredygtighed i snæver forstand, og endelig 3. Igennem en reduktion af samfundenes belastning af miljøet, hvilket kan defineres som samfundsmæssig bæredygtighed.

Sammenfattende kan en bæredygtig udvikling derfor kort defineres som den samfundsmæssige udvikling, der udnytter ressourcerne bæredygtigt og finder sted inden for det omgivende økosystems (globale) bæreevne.

I min fortolkning af bæredygtig udvikling ligger både et økologisk og et samfundsmæssigt bæredygtighedsbegreb. Der vil naturligvis altid eksistere spændinger, dilemmaer og forskellige fortolkninger af, hvorledes man konkret skal forstå og afveje forholdet mellem den økologiske bæredygtighed, forestillingerne om den sociale retfærdighed, det radikale demokrati og en kønsmæssig ligestilling. Det betyder, at forestillingen om en bæredygtig udvikling altid bør opfattes som en åben utopi.

I den forstand adskiller mod-diskursen om en bæredygtig udvikling sig ikke fra den dominerende diskurs om en bæredygtig vækst. I den findes der også spændinger og modsætninger mellem forskellige aktørers interesser og fortolkninger. På samme måde eksisterer der allerede i dag forskellige fortolkninger af bæredygtig udvikling blandt de aktører, der åbent går imod den dominerende diskurs. Og de vil uden tvivl fortsætte med at eksistere, selv om diskursen om en bæredygtig udvikling med tiden vil få større betydning og alvorligt antaste den dominerende diskurs.

Præciseringen af bæredygtighedsbegrebet

I den internationale politisk teoretiske miljødebat er det i de senere år blevet

udbredt at skelne mellem forskellige grader og typer af bæredygtighed.

Den engelske miljøforsker Timothy O’Riordan (O’Riordan 1996) skelner således mellem fire grader af bæredygtighed, en meget svag, en svag, en stærk og en meget stærk bæredygtighed på følgende måde:

- »1. Very weak sustainability: Stock of natural and human-made capital constant over time, but freely substitutable.
2. Weak sustainability: Protection of critical natural capital, but with measures to allow room for ignorance over thresholds of tolerance.
3. Strong sustainability: Precautionary principle applies to safeguarding critical natural capital: all development follows the doctrine of public trust through planned measures of environmental improvement.
4. Very strong sustainability: Steady state economy; local social, economic and political self-reliance; global citizenship through educational entitlements; redistribution of property rights through burden sharing and paying off legacies of ecological damage.« (Ibid:146).

Kortfattet beskriver O’Riordan den samfundsmæssige bevægelse imod bæredygtighed således: »It suggests that the sustainability transition is a profound radical combination of ecological imperative, social redistribution and political empowerment« (ibid:140).

Her kobles det økologiske, økonomiske, sociale og politiske sammen i en stigende skala. Det kræver et radikalt paradigmeskift både på det økonomiske, sociale og politiske område og udvikling af en ny etik. O’Riordan giver, ligesom jeg har foreslået, bæredygtighedsbegrebet både en økologisk og en samfundsmæssig dimension, hvorfor han taler for en kombineret udvikling af en økologisk økonomi, udvikling af lokalsamfund og et nyt deltagelsesdemokrati i sammenhæng med en ny samfunds- og naturetik.

Økologisk råderum som præcisering af »bæredygtig udvikling«

Samtidig med den internationale bestræbelse på at skelne mellem forskellige typer af bæredygtighed er den økologiske dimension i bæredygtighedsbegrebet også blevet konkretiseret i begrebet økologisk råderum (NOAH 1995). Det er en betegnelse for et loft over ressourceforbruget og kan kvantificeres som den samlede mængde energi, ikke-fornybare ressourcer, landbrugsjord, tømmer og ferskvand, vi kan bruge uden at hindre fremtidige ge-

nerationer i at få adgang til de samme mængder.

Begrebet stammer fra Holland fra NOAHs søsterorganisation *Friends of the Earth-Netherlands*, som præsenterede det op til Rio-konferencen i 1992. Forestillingen bygger på den formodning, at miljøproblemer er knyttet til både fattigdom og rigdom. 1/5 del af verdens befolkning i det industrialiserede Nord forbruger 4/5 dele af verdens ressourcer. Derfor er der brug for en omfordeling af jordens ressourcer. Landene i syd og øst har principielt ret til samme forbrug. Men bruger de denne ret, vil det føre til økologisk katastrofe. Der findes derfor kun en løsning. Ressourceforbruget i de rige lande må reduceres, for at give plads til at resten kan forbruge mere og således, at der kan blive skabt en mere ligelig fordeling.

Det tyske Wuppertal Institut har for *Friends of the Earth* i en rapport (»Mod et bæredygtigt Europa« NOAH 1995) vurderet, at materialestrømmen pr. indbygger skal reduceres med ca. 90%, hvis i-landenes økonomier skal holdes inden for det økologiske råderum. Det gælder, hvis man har en økonomisk nul-vækst. Hvis man har en positiv vækstprocent, skal den nødvendige dematerialiseringsprocent være højere, hvilket gør det betydeligt vanskeligere at nå målet.

I regeringens Natur- og Miljøpolitisk Redegørelse fra august 1995 (Miljø- og energiministeriet 1995) er begrebet økologisk råderum blevet anerkendt som egnet begreb til at beskrive det økologiske bæredygtighedsbegreb, og regeringen har forpligtet sig til at konkretisere det nærmere i løbet af de næste 4 år samt i de kommende miljøhandlingsplaner at bygge på tankegangen om det økologiske råderum.

Set i forhold til O'Riordans skelnen mellem forskellige former for bæredygtighed betyder en målsætning om at holde sig inden for et økologisk råderum etablering af en meget stærk form for bæredygtighed, hvilket er ensbetydende med, at man potentielt politisk går ind for radikale samfundsændringer og et radikalt paradigmeskift.

I miljøbevægelsen er man så småt begyndt at kæde spørgsmålet om en bæredygtig udvikling sammen med borgerlønstanken. I *Friend of the Earths* bæredygtighedsrapport ses de sociale og beskæftigelsesmæssige problemer i sammenhæng med de miljømæssige problemer, og her anser man »en garanteret minimumsindtægt, der er uafhængig af beskæftigelsen« (ibid:192) som et af midlerne til at fremme en bæredygtig produktion og et bæredygtigt forbrug i fremtiden. Det er denne kobling, som Herman Daly formulerer på et teoretisk paradigmatisk plan, men som mangler at blive fulgt op på det politisk diskursive plan blandt andet af miljøbevægelserne både internationalt og nationalt.

3. Konklusion vedrørende den historiske fortælling: Borgerlønsfortællingerne mellem inkludering og ekskludering

Borgerløn som »det ufærdige«

I min analyse bruges en række begreber og en synsvinkel, der er udviklet af den norske retssociolog Thomas Mathiesen (1982 og 1992). Han har analyseret, hvorledes en hegemonisk diskurs skabes ved på den ene side at udgrænse (ekskludere) alternative diskurser og på den anden side indsocialisere potentielle alliancemodstandere til en fællesopfattelse (inkludere) i den politiske offentlighed.

Den hegemoniske diskurs opretholdes ved at få den brede offentlighed til at opfatte og definere mod-diskurser som værende enten helt indenfor eller helt udenfor i forhold til systemet og få modstandskræfterne til selv at blive fanget af denne billeddannelse og faktisk opføre sig, som om de enten er indenfor eller udenfor.

Etablering af modmagt består derfor grundlæggende i at undgå at blive fanget af billeddannelsen i den dominerende diskurs ved på forskellig måde i teori og praksis at demonstrere, at enten/eller logikken er falsk og bør erstattes af en både/og logik.

Alternativet til både inklusion og eksklusion af alternative diskurser i forhold til den hegemoniske diskurs er for Mathiesen »det ufærdige«. Det »ufærdige« er karakteriseret ved både at stå i et modsigelsesforhold og i et konkurrenceforhold til det bestående system. Derfor kalder Mathiesen det en »konkurrerende modsigelse«. Det er ufærdigt, fordi det giver en skitse, en løsningshorisont og ikke et endeligt svar og løsning. Det er ufærdigt ved ikke at være prøvet og i den forstand, at dets konsekvenser ikke er klarlagt. Faren for »det ufærdige« er, at det enten gøres færdigt ved at blive inkluderet som en lille positiv reform inden for systemet eller blive ekskluderet som en fjern utopi uden for systemet.

Når det i kortere perioder i de sidste 25 år er lykkedes borgerlønsidéen at bryde igennem i en bredere offentlighed, skyldes det, at idéen har fungeret som »en konkurrerende modsigelse« i forhold til det bestående system. Men borgerlønsidéens historie er ellers præget af massive inkluderings- og ekskluderings-tendenser, som i de fleste tilfælde har været succesfulde.

Det er i mange tilfælde lykkedes borgerlønsmodstanderne og – skeptikere at sætte en dualistisk tidsmæssig forståelsesramme, inden for hvilken de i mange tilfælde med held har forsøgt at få borgerlønstilhængerne til at diskutere spørgsmålet. Det har betydet, at man har skubbet spørgsmålet ud af den

aktuelle politiske debat (ekskludering) og i mange tilfælde ledt den i mere traditionelle baner (inkludering) og væk fra en kreativ nytænkning. Følgende er eksempler:

1. Er det en kortsigtet, realistisk reform – eller en langsigtet utopisk reform? 2. Først må vi løse arbejdsløshedsproblemet – dernæst kan man tænke på andre reformer. 3. Først må man have en holdningsændring, så kan man begynde at tænke på strukturændringer. 4. Først må vi have nedsat arbejdstiden, så kan vi begynde at tænke anderledes. 5. Lad os snakke orlovsordninger, det er realistisk, borgerløn er urealistisk.

Borgerløn er både en kortsigtet og langsigtet reform – her tænkes på mellem-langt sigt. Borgerløn er også med til at løse arbejdsløshedsproblemet, men også mange andre problemer. Holdnings- og strukturændringer hænger sammen og kan ikke skilles i faser.

Mit mål har været en systematisk afdækning og dokumentation af denne retoriske fastlåsnings teknik. Borgerløn kan netop ses som et forsøg på at sprænge dualismen og enten/eller-tænkningen og erstatte den med en både/og-tænkning (et paradigmeskift).

I idéen om »det ufærdige« ligger, at en rigtig reform, hvis den skal sprænge grænser, på en gang skal være »realistisk« og »retfærdig«, forstået således, at den skal ændre nogle grundlæggende uretfærdigheder, samtidig med at det skal ske inden for en realistisk horisont og med realistiske omkostninger. Den skal både rokke ved, hvad der er »realistisk« og »retfærdigt«. Hvis den helt ignorerer det »realistiske« og kun interesserer sig for det »retfærdige«, bliver den rent utopisk. Hvis den omvendt kun vil være »realistisk« og ikke drives af og kan forklares som udtryk for ophævelse af nogle grundlæggende uretfærdigheder, mangler den en grundlæggende idémæssig motivation.

I det følgende vil jeg samle nogle tråde omkring disse spørgsmål: 1. Var og er borgerløn realistisk? 2. Er borgerløn egentlig retfærdig? 3. Hvad er retfærdighed og »reciprocitet«? 4. Og hvem bryder normerne for retfærdighed i vores samfund? 5. Kan man i fremtiden tænke sig andre modeller end borgerløn og aktivering?

Spændingen mellem borgerløn som teknisk-økonomisk fortælling (»realismen«) og politisk fortælling (»det retfærdige«)

At kunne argumentere for, at borgerlønstanken styrker friheden og reducerer uretfærdigheden, giver tanken værdimæssigt rygstød og underlag. Men borgerlønstanken skal også af nogle politiske aktører føles som realistisk i forhold til den nuværende uretfærdige situation. Det er det, Thomas Ma-

thiesen udtrykker med, at det ikke er nok, at det »ufærdige« modsiger systemet. Det skal også af nogle aktører føles som en konkurrerende modsigelse, dvs. det skal føles så aktuelt konkurrerende, at man stiller spørgsmål ved det bestående og er parat til politisk at støtte »det ufærdiges« udfordring af det bestående.

Det kan en teknisk skitse af, hvorledes borgerlønstanken konkret kan realiseres, være med til at skabe. Borgerløn som teknik kan altså i en bestemt situation være med til at styrke idéen som konkurrerende modsigelse. Det kan siges delvist at være tilfældet i 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne. Her var borgerløn som teknik med til at udbrede den politiske diskussion.

Men tekniske skitser synes at have en dobbeltfunktion. Faren for at idéer reduceres til ren teknik og derved mister deres større meningsmæssige sammenhæng er meget stor i vort samfund.

Det særlige ved 1970'ernes borgerlønsdebat, som den blev lagt an af de ideologiske pionerer, var, at borgerlønstanken var en lille del af en større helhed. Det var kun Niels Hoff, der kom med et teknisk forslag. Men alle havde nogle systematiske, værdimæssige, moralske begrundelser for tanken. Det teknisk-økonomisk realistiske kom i anden række. Idéen skulle præsenteres som led i en større samfundsmoralsk fortælling.

Det viste sig, at mange mennesker blev interesseret i den ny tanke, ikke fordi der kunne laves et regnestykke, der viste, at den er realistisk under bestemte præmisser, men fordi de følte, den var retfærdig, at den måske kunne rette op på nogle bestående uretfærdigheder.

I 1980'erne var man placeret i et dilemma. Hvordan få omsat nogle af de idéer, som havde vakt størst interesse, til praktisk politik? For at få politiske partier og interesseorganisationer i tale måtte man lade idéen indgå i et diskursivt spil, gøre den politisk teknisk instrumentel. Man lavede et nationalregnskab og forsøgte straks at lave forskellige tekniske modeller. Men spørgsmålet var, hvor meget disse regnestykker egentlig overbeviste i sig selv. De kunne måske styrke overbevisningen hos nogle, der allerede var overbevist om idéen og kunne måske få enkelte tvivlere til at fatte interesse. Men hvor mange borgere bevæges politisk moralsk af sådanne regnestykker? Vi ved det ikke.

Som tidligere påpeget kan man sige, at man i 1980'erne for hurtigt kom til at forsømme den værdimæssige begrundelse og sammenhæng. Debatten om borgerløn blev spaltet i en meget teknisk og en meget utopisk diskussion. Hvis man skulle ind i den almindelige politiske offentlighed, skulle man delvis tale denne offentligheds sprog, og samtidig ønskede man netop at præsentere nogle idéer, som ikke uden videre kunne udtrykkes i dette

sprog. Man kom til at mangle nogle aktører, som koblede tingene sammen og gav bevægelsen den overskridende dynamik, som ligger i det »ufærdiges« idé.

Det var afgjort en styrke for de forskellige borgerlønstilhængere først i 1990'erne, at de kunne fremvise regnestykker, der viste, at borgerlønstanken ikke var økonomisk urealistisk. Men når det lykkedes at udgrænse borgerlønstanken i 1990'erne, var en af årsagerne også, at man igen delvist blev fanget af den tekniske debat.

Partiet De Grønne kom med et regnestykke, der sagde, at man kunne få en »borgerløn på 50.000 kr. skattefrit årligt og en skatteprocent på 70 uden andre fradrag end rentefradrag for terminsydelser med samme skattemæssige værdi som i dag« (Wamsler 1993A:8). SFs cheføkonom Nis Graulund Hansen fremlagde en beregning, der lå tæt på det samme (Graulund 1994). Professor Gunnar Thorlund Jepsen lavde et andet regnestykke med en borgerløn på 30.000 kr (Jepsen 1994 A og 1994B). Endelig har Bo Panduro på grundlag af et speciale i statskundskab (Panduro 1995B) lavet et regnestykke med en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit, der med en ændring af skattesystemet ville kunne fungere med en marginal indkomstskat på 56%.

Der manglede i og for sig ikke »beviser« for, at det uden de store ændringer ville kunne lade sig gøre rent økonomisk over en periode at indføre borgerløn. Beregninger som modsagde Det økonomiske Sekretariats (DØS) problematiske regnestykker.

Borgerlønstilhængerne havde i begyndelsen af 1990'erne ikke i tilstrækkelig grad en fælles værdimæssig forståelse, og det gjorde dem svage. Det var på den ene side en styrke, at netværket bag 1990'ernes borgerlønsidebat var bredere end »midteroprøret« i 1980'erne. Men netværket var svagere organisatorisk funderet end »midteroprøret«, der havde en mere fast og formaliseret karakter.

Borgerløn må være retfærdig – løse nogle uretfærdighedsproblemer

Hvis borgerløn er en god og rigtig idé, må det som allerede påpeget forklares, at den er i overensstemmelse med de højeste idealer for et demokratisk samfund. Derfor har et mål med min analyse været at klarlægge, hvorledes borgerlønsideén forholder sig til de grundlæggende værdier for et demokratisk samfund.

Kun hvis borgerlønsideén kan begrundes ud fra de helt overordnede værdier om frihed og retfærdighed, som må anses for de højeste værdier i et demokratisk samfund, er det en god idé. Det betyder, at kriteriet for, om borgerløn er en god idé, er, om man kan vise, at den er med til at øge friheden

og mindske uretfærdigheden i samfundet.

At borgerløn kan være en hensigtsmæssig forenkling af hele bureaukratiet er ikke en god nok grund til at gå ind for borgerlønstanken. Som den engelske sociolog Tony Walter (Walter 1989) har udtrykt det: »Simplicity is not nor should be, an over-riding aim of either taxation or social security....Basic income's simplicity is a strong point, but it is not the point. Basic income must meet other goals for it to have any credence.« (Ibid:61).

Hvem bryder med de grundlæggende retfærdigheds-normer:

Lige rettigheder og pligter for alle?

I indledningen fremførte jeg det argument, at borgerløn kunne ses som værende retfærdigt, fordi det var med til afhjælpe de grundlæggende ubalancer og dominansproblemer i velfærdssamfundet.

Her kom jeg samtidig med en første imødegåelse af den mest almindelig fremførte argumentation imod borgerløn, nemlig at den er uretfærdig, fordi den bryder med principperne om 1. »At for at nyde, må man yde« – for at få en pengeindkomst må man yde en arbejdsindsats. 2. »At til en rettighed hører pligter«. Borgerløn fremstilles som en rettighed uden en pligt, en ret til indkomst uden en pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Borgerløn siges at være uretfærdig, hvorimod aktivering fremstilles som værende retfærdig, fordi her følges rettigheder og pligter ad. I det følgende vil jeg på grundlag af min analyse sammenfatte og videreudvikle denne argumentation.

Man må sige, at grundnormerne om: 1. At yde for at nyde og 2. At der til rettigheder hører pligter på det abstrakt sproglige plan kan siges at være indlysende rigtige, hvorfor de kan siges at være udtryk for nogle grundlæggende retfærdighedsnormer i alle samfund. Det er forståelsen af det nuværende samfunds funktionsmåde, og fortolkningen af borgerlønsidéen og aktiveringspolitikken i forhold til disse principper, en principiel uenighed kan ses.

Når borgerlønsmodstanderne anklager en ubetinget borgerløn for at bryde de to grundnormer, mener jeg, de vender tingene på hovedet. Problemet er ikke, at borgerløn krænker disse normer. Problemet er, at det nuværende samfund ikke lever op til disse normer, og løsningen på det problem kan være en ubetinget borgerløn, som netop kan være med til at sikre, at disse normer kommer til at fungere.

I det nuværende samfund eksisterer en række ubalancer, der findes et omfattende samfundsnødvendigt arbejde (i form af omsorgsarbejde, politisk arbejde samt kulturelt arbejde), der er med til at sikre reproduktionen af det

politiske fællesskab, som udføres af en gruppe mennesker, som ikke honoreres for dette arbejde (»de yder uden af nyde«). Heroverfor befinder sig en gruppe som nyder godt af dette arbejde, uden at de selv bidrager til det, fordi de er så optaget af økonomisk markedsmæssige aktiviteter (»de nyder uden at yde«). Med Nancy Frasers udtryk kan man sige, at der foregår en udbredt »free riding« på dette område, ikke kun i forhold til mange kvinders ubetalte husarbejde, men også i form af andet samfundsnødvendigt ubetalt arbejde, som den norske sociolog Cato Wadel (1984) har beskrevet det.

Som Niels Hoff beskrev det i sin bog om borgerstipendiet, kan der også siges at bestå en uretfærdighed i den forstand, at der i det nuværende samfund findes en tilstand med nogle »fås (der har formue) betalte arbejdsfrihed og de manges arbejdstvang«. Dem, der har formue, har ret til en indkomst, som er samfundsskabt, men har derudover ingen pligter (ud over skattepligt). Borgerløns-modstandere kan ikke acceptere, at man får en indkomst uden lønarbejde. Men det nuværende system bygger netop på dette princip (at nogle kan få indkomster uden at have lønarbejde), og en borgerlønsordning kan siges at ophæve denne uretfærdighed ved at gøre retten til en indkomst uden lønarbejde universel. Borgerlønsmodstanderne siger, de kæmper for retfærdighed ved at gå imod borgerløn, men faktisk kan man også tolke det som en kamp for at opretholde den nuværende uretfærdighed med nogle »fås betalte arbejdsfrihed«.

Det uretfærdige består altid i opretholdelsen af særprivilegier, mens retfærdighed er kendetegnet ved lige rettigheder for alle, at tidligere privilegier bliver udstukket til alle. Borgerløn kan i sin universelle udformning netop ikke beskyldes for at være uretfærdig, da det er en ret for alle.

Borgerlønsmodstanderne, der med et bevidst eller ubevidst markedsmæssigt udgangspunkt ser borgerløn som udtryk for »free riding« og uretfærdighed, står over for borgerlønsstilhængerne, der ud fra et demokratisk fællesskabs udgangspunkt ser det nuværende samfund som udtryk for uretfærdighed og markedsaktørernes »free riding« i forhold til fællesskabet.

Retfærdighedsforestillingens sammenhæng med forskellige metaforer og fortællinger

To forskellige retfærdighedsopfattelser støder sammen. I min analyse har jeg vist, at disse retfærdighedsforestillinger har sammenhæng med brugen af forskellige samfundsmæssige metaforer. Et af mine grundperspektiver er at se borgerlønsbegrebet som en række samfundsmæssige metaforer. I den betragtning ligger samtidig en påvisning af en sammenhæng mellem sprog og moral. I de samfundsmæssige begreber og metaforer omkring rettigheder og

pligter ligger indbygget bestemte retfærdighedsforestillinger, som ikke altid er bevidste for begrebs-brugerne.

Med udgangspunkt i den amerikanske sprogforsker George Lakoffs analyser har jeg vist, hvorledes ideologier og paradigmer kan ses som et hierarki af moralske metaforer med nogle dybde-metaforer i bunden. Og et andet af grundperspektiverne er, at det er igennem konstruktionen og fortællingen af historier, at man bliver bevidst om dette hierarki af metaforer, der styrer både ideologiske, videnskabelige og politisk diskursive forståelsesrammer.

Når man kan argumentere for, at borgerløn kan ses som værende udtryk for en anden (og efter min opfattelse højere) retfærdighed end det nuværende samfunds dominerende retfærdighedsforestilling, hænger det sammen med, at der i borgerlønstanken ligger nye og andre metaforer og fortællinger. En fortælling har en moralsk struktur og vil altid være udtryk for en bestemt retfærdighedsopfattelse. Og her viste min teoretiske analyse, at borgerlønsidéen kunne forstås som en række fortællinger, der gjorde op med gamle fortællinger med andre retfærdighedsbegreber.

De forskellige borgerløsteoretikere gav det forskellige navne: Social retfærdighed, procedural retfærdighed, kønsmæssig retfærdighed, eller en retfærdig ejendomsfordeling. Men alle var enige om at knytte borgerlønstanken til en ny retfærdighedsforestilling, der stod i modsætning til træk ved det eksisterende velfærdssamfund, som de opfattede som uretfærdigt.

Borgerløn – brud på reciprocitetsnormen?

Internationalt har den amerikanske politolog Stuart White (White 1997) formuleret borgerlønsmodstandernes synspunkt som et brud med det, han kalder reciprocitetsprincippet, som han fortolker således: »Those who willingly enjoy the economic benefits of social cooperation have a corresponding obligation to make a productive contribution, if they are so able, to the cooperative community, which provide these benefits.« (Ibid:317).

Hvis man har en ubetinget borgerløn fører det ifølge White til »exploitation of productive, tax-paying citizens by those who, while capable of working, instead choose to live off their UBI (unconditional basic income)« (ibid:312).

White fremstiller det, som om en ubetinget borgerløn giver nogle få et særligt privilegie, hvorved der skulle ske en udbytning. Men retten til denne er netop universel. Hvad White ikke eksplicit tager stilling til er, om reciprocitetsprincippet faktisk er gældende i det nuværende samfund, dvs. om det nuværende samfund er frit for udbytning og free-riding. Man får ikke noget at vide om, hvad der ligger i »to make a productive contribution to

the cooperative community«. Er deltagelse i den formelle økonomi en betingelse for at leve op til reciprocitetsprincippet? Man må forstå ham således, at det nuværende samfunds grundprincipper egentlig er retfærdige, og at det er borgerlønstilhængerne, der truer med at bryde det bestående samfunds retfærdighed.

Reciprocitet og magt

Når den såkaldte reciprocitetsnorm har fået en vis betydning i den teoretiske og værdimæssige debat om borgerlønsidéen, hænger det sammen med, at denne norm i en eller anden form kendes i alle samfund som en fundamental norm mellem regerende og regerede. Den amerikanske historiske sociolog Barrington Moore Jr. (Moore 1978), der har været interesseret i at afdække, hvorledes normer for uretfærdighed ændres (især ved kollektiv ulydighed og revolter), beskriver reciprocitetsnormens indhold som bestående af gensidige forpligtelser mellem regerende og regerede:

»Obligations are accepted but should be reciprocal in nature: for the obligations of the subject there should be corresponding obligations for the ruler, and the whole should redound to the benefit of the community. This appears to be by far the more common and widespread form which the conception of reciprocity has taken.« (Ibid: 510).

Men brud på reciprocitetsnormen er historisk set ifølge Moore meget almindelig samtidig med, at mange magthavere altid har talt om reciprocitet og understreget deres bidrag til den. Derfor har man set mange eksempler på reciprocitetsnormen brugt som »a mystification, an ideological cover for exploitation.« (Ibid:508). Man bruger det grundlæggende gensidighedsideal til at skjule udbytning og mangel på gensidighed.

Denne historisk udledte iagttagelse hos Moore svarer helt til Bourdieus sociologiske teori om magt og undertrykkelse, som er brugt som forståelsesramme i denne afhandling. En central tanke hos Bourdieu er, at magt og dominans for at kunne opretholdes må iklæde sig »det universelles navn« (Bourdieu 1997:170). De regerende har, som Bourdieu udtrykker det, »udbytte af at underlægge sig det universelle.« Man fremstiller det, som stemmer overens med ens egne interesser, som universelt. Alle magthavere må bruge reciprocitetsnormen for at få deres dominerende position anerkendt som legitim af de dominerede. Derfor er den symbolske kamp om, hvorledes man skal forstå reciprociteten i alle samfund så central. Og regerende er kun undtagelsesvis interesseret i en sådan diskussion, fordi de netop har det

bedst ved, at deres position og magt bliver betragtet »som naturlig« og ikke noget, der er til debat.

Sammenhængen mellem rettigheder og pligter i den danske borgerlønsdebat

Både den teoretiske og den historiske analyse har vist, at ikke alle går ind for en ubetinget borgerløn, som der ovenfor er argumenteret for.

Blandt de internationale teoretikere havde forestillingen om den ubetingede borgerløn bred tilslutning. De mente alle, at en borgerlønsordning både skulle skabe en øget frihed i forhold til markedet, en øget frihed i forhold til staten, og en øget autonomi i forhold til familien.

Blandt idéfornyere i den danske borgerlønsdebat i 1970'erne tænkte de fleste derimod den nye ordning med en eller anden form for garanteret mindsteindtægt i rettigheds- og pligtsammenhænge.

Således tænkte Gunnar Adler-Karlsson sin garanterede grundindkomst sammen med en universel arbejdspligt i nødvendighedssektoren, hvorimod ingen skulle være tvunget til at tage lønarbejde i overflodssektoren. For Adler-Karlsson eksisterede der ikke noget finansieringsproblem, idet den garanterede grundindkomst løbende blev tilvejebragt igennem en ligelig fordelt arbejdspligt for alle samfundsborgere. For ham var der intet odiøst i en arbejdspligt. Den ville synliggøre den nuværende ulighed i tvangen til lønarbejde og være udtryk for en højere grad af retfærdighed.

Og i »Oprør fra midten« opererede man med en social værnepligtsordning for alle mellem 15 og 25 år som en slags modydelse for en generel borgerløn, uden at det principielle reciprocitetsproblem blev diskuteret.

Endelig mente Gorz også, at der måtte være en sammenhæng mellem en ret til en »livsindkomst« og en pligt til 20.000 samfundsnyttige arbejdstimer. Gorz vendte sig bl.a. andet imod Bill Jordans syn på en ubetinget borgerløn, idet han i lighed med Adler-Karlsson mente, at der som modydelse for en livsindkomst måtte leveres et samfundsnyttigt arbejde på makro-niveau: »access to work in the public sphere is essential to economic citizenship« (Gorz 1992:182). Siden har Gorz imidlertid skiftet standpunkt og går nu ind for den ubetingede borgerløn i sin sidste bog (BIEN Newsletter 28 1997), hvor hans argumentation er følgende: »For it is only its being unconditional which can preserve the unconditionality of activities which only have their full meaning if they are accomplished for their own sake. I therefore rally – after having disputed it for a long time – the proposition of the supporters of a strongly unconditional sufficient (as opposed to minimal) basic income.« (Gorz:1997:143-144).

Det var kun Niels Hoff, der gik ind for den ubetingede borgerløn (borgerstipendie), fordi det kunne ophæve den nuværende uretfærdighed, hvor nogle få fik en indkomst uden at arbejde. Denne ret måtte udstrækkes til alle. Desuden var han bange for udviklingen af et bureaukrati og de tvangssystemer, der lå i Adler-Karlssons og »Oprør fra midtens« forestillinger om »arbejdspligt« og »social værnepligt«.

Når man må betegne både Adler-Karlssons, »Oprør fra midten«s og Gorz' tanker om en vis arbejdspligt som retfærdige i modsætning til de nuværende aktiveringsordninger, skyldes det, at de var tænkt som universelle pligter omfattende alle borgere.

1980'ernes og 90'ernes politiske og videnskabelige debat om borgerløn viste, at sammenhængen mellem rettigheder og pligter har været et centralt diskussionspunkt. Et af borgerlønsmodstandernes hyppigst fremførte argumenter imod borgerløn har været, at borgerløn er en rettighed uden pligter. Det er især blevet fremført med styrke af fagbevægelsen og socialdemokrater, bl.a. med en henvisning til det gamle slogan i arbejderbevægelsen: »Ingen rettigheder uden pligter. Ingen pligter uden rettigheder.« Men ikke alene socialdemokrater benyttede denne argumentation, også borgerlige politikere (bl.a. Marianne Jelved), og på venstrefløjen (i SF og Enhedslisten) var det et udbredt argument. 1980'ernes store borgerlønsidéolog Ole Thyssen mente også, at der til en borgerløn måtte være »en vis pligt til modydelse«. Og blandt samfundsforskere i 90'erne synes forståelsesformen om en problematisk sammenhæng mellem rettigheder og pligter i borgerlønstanken at være udbredt, hvilket viste sig i mange samfundsforskeres teoretisk uafklarede forhold til klientgørelse og aktivering. På venstrefløjen skyldes det, at socialisme for mange har været forstået som både en ret og pligt til lønarbejde.

Denne argumentationsform var uden tvivl medvirkende til, at spørgsmålet om rettigheder og pligter har været centralt i nogle borgerlønstilhængeres argumentation for en borgerløn. Man kan tolke det som et forsøg på at afkræfte modstandernes argumentation. Nogle tilhængere ville vise, at de også anerkendte en sammenhæng mellem rettigheder og pligter.

En sådan forståelsesform kunne ses i Den Alternative Socialkommission, hvor man som modydelse til en form for borgerløn opererede med en generel »pligt til samfundspleje« i et vist antal timer om året. Og hos borgerlønstilhænger-mindretallet i SF kædede man en borgerløn sammen med »en pligt til en vis arbejdsmæssig modydelse i form af en social- og miljømæssig værnepligt«, der skulle udføres så smidigt, at man kunne vælge, hvornår dette arbejde skulle udføres.

Udviklingen i den socialdemokratiske tænkning om rettigheder og pligter

Som understreget i min historiske analyse havde arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet oprindeligt en politisk-juridisk opfattelse af forholdet mellem rettigheder og pligter, hvilket betød, at staten havde en forpligtelse til at gøre de tilkæmpede rettigheder mulige. Man kæmpede for lige politiske rettigheder og pligter (skatte- og værnepligt) omfattende alle statsborgere.

I indledningen blev det fremhævet, at der i dag er en dominerende tendens til en fortolkning af disse grundnormer (nyde/yde og ret/pligt) efter en snæver økonomisk markedsløgik. Man skal yde noget i den formelle økonomi for at få en overførselsindkomst. Det betyder, at man i dag forsøger at retfærdiggøre ulige politiske rettigheder og pligter. Det oprindelige frigørelsesslogan i arbejderbevægelsen: »Gør din pligt, kræv din ret« er blevet vendt til et disciplineringsredskab over for de udstødte, der pålægges en særlig aktiveringspligt.

Men Socialdemokratiets tale om rettigheder og pligter i begyndelsen af 1990'erne, der blev brugt imod borgerlønsidéen, betegner ikke alene et brud med de oprindelige idéer. Det er også en helt anden forståelse end den, der lå i de socialdemokratiske velfærdstanker i 1960'erne og 70'erne.

Den tidligere overvismand og socialminister Bent Rold Andersen har flere steder (1984 og 1996) fremhævet, at et af de vigtigste træk ved den danske velfærdsmodel i modsætning til andre netop var: »at båndet mellem bidrag og rettigheder er så godt som overklippet. Ydelserne er finansierede over skatterne og mange er gratis. Ordningen bygger på den bredest mulige solidaritet: hele samfundet.« (Andersen 1984:35). »Øremærkede skatter«, hvor provenuet fra en bestemt skat reserveres til et bestemt formål, bruges næsten ikke.« (Andersen 1996: 136). I den socialdemokratiske velfærdsstat, således som man tænkte den i 1960'erne og ind i 1980'erne, lå altså, at den enkelte borger opnåede rettigheder i sin egenskab af medborger, og ikke som bidragyder til en forsikringsordning ligesom man kendte det i det Bismarckske socialforsikringsystem. Den universelle ret til at modtage ydelser fra velfærdsstaten byggede på, at alle så havde pligt til at betale skat, således at de generelle rettigheder kunne realiseres. I den periode blev rettigheder forstået som lige rettigheder for alle borgere, og lige pligter forstået som en solidarisk skattepligt.

En sådan opfattelse var endda ikke specielt socialdemokratisk, men deltes også af keynesiansk inspirerede økonomer. James Tobin (1966) så således i 1960'erne sine tanker om en »income guarantee« i netop dette perspektiv: »It would be a right of national citizenship symmetrical to the obligation to

pay taxes.« (Tobin 1966:36).

Som Rold Andersen gør opmærksom på, er fordelene ved den danske model » at den offentlige sektor er den eneste, der kan garantere, at enhver borger kan få den nødvendige hjælp og service, uanset hans vilkår. Hvis man i stedet bygger på familien, kan den familieløse ikke få hjælp. Hvis man bygger på forsikringer, kan kun den forsikrede få hjælp. Hvis man bygger på lokalsamfundet og frivillige organisationer, kan den, der står udenfor, og den som tilfældigvis bor langt fra det frivillige hjælpearbejde, falde mellem stolene.« (Andersen 1996.:136).

I det omfang Socialdemokratiet i dag fortolker rettigheder og pligter i en mere snæver markedsrettet og forsikringsmæssig forstand, bryder de altså både med deres oprindelige ideologiske grundlag og med kernen i den forståelse, som lå bag efterkrigstidens velfærdsstat.

Aktivering som et brud både på en markeds- og en politisk rettighedslogik

Når jeg har hævdet, at der i aktiveringstankegangen ligger en markedslogik, er det egentlig forkert. Mere præcist er det med den ungarske socialpolitikteoretiker Zsuzsa Ferge (1998) at tale om en »pseudo-reciprocal pseudo-contract.« Man forsøger at give det en markedslogisk iklædning, men realiteten er en anden. Som Ferge siger:

»A typical example is the introduction of forced work or workfare in the guise of a genuine market contract. In reality, more often than not it is not a market contract, because it is not contracted between two free, formally equal agents – what the fight for the labour market was really about, and because even the illusion of being able to bargain is suppressed, replaced by an absolute constraint to accept the terms dictated by the stronger partner. And it is not reciprocity because it is not based on substantive equality; there cannot be any time gap between giving and taking; and the ethical or trust element is absent from it. In fact, it is a travesty of reciprocity because the relationships underlying it are hugely and openly asymmetrical and are meant to remain so. It is not much more than social assistance with unusually harsh behaviour test and intrusion in private life, uncharitable charity as it were. It involves also a paradox. Tremendous efforts are made to denounce the »enforced solidarity« of the all-encompassing social insurance schemes because they harm the freedom of the joiners. Meanwhile there is increasing support for »enforced reciprocity«, a far stronger abuse of freedom, but one that is reserved for the poor.« (Ibid:11).

Aktivering som en ret og pligt er desuden en politisk-juridisk meningsløshed. Man har normalt ikke pligt til det, man har en ret til. Politiske rettigheder er kun rigtige rettigheder, hvis de er universelle. Aktiverede personer er holdt uden for det normale arbejdsmarked, men bliver alligevel underkastet en særlig markeds-mæssig vurdering. Det er umoralsk og uretfærdigt at opstille moralprincipper (arbejds- og uddannelsespligt), som ikke gælder alle, men kun gælder for en særlig gruppe.

Reciprocitet og »fair workfare«

De amerikanske politologer Amy Gutmann og Dennis Thompson (Gutmann og Thompson 1997), der har lavet en analyse af det amerikanske workfare system og været nogle af talsmændene for et reciprocitetsprincip som grundnorm i et demokratisk samfund, tager på den ene side afstand fra en ubetinget borgerløn, men er på den anden side også imod en ubetinget workfare politik (»unconditionally workfare«). De mener, at der i reciprocitetsprincippet ligger en gensidig forpligtelse mellem borger og stat:

»The obligations of welfare should be mutual: citizens who need income support are obliged to work, but only if their fellow citizens fulfill their obligation to enact public policies that provide adequate employment and child support.« (Ibid:277)

De understreger, at forpligtelsen til at bidrage til samfundets produktion (»minimal obligation to contribute to society«) ikke alene gælder de fattige, men også de rige: »Notice that this obligation applies not only to those citizens at the bottom of the economic ladder but also to those at the top.« (Ibid:280). For de fattige støtter de en vis workfarepolitik, fordi »in our society having a job is a necessary condition of what has been called social dignity.« (Ibid:293). Men for de rige kommer de ikke med nogle politisk-juridiske retningslinier for, hvorledes deres forpligtelse skal udmøntes.

De mener ikke, at det amerikanske workfaresystem, således som det er blevet udformet i Wisconsin (»Work. Not Welfare« Act. Dec. 1993), lever op til deres krav, hvorfor de gør sig til talsmænd for »a fair Workfare«.

Rettigheder og pligter som del af »den tredje vej«?

Det er interessant at notere, at den fremtrædende engelske sociolog Anthony Giddens, som i de sidste år har optrådt som en af Tony Blairs støtter og talsmand for »en tredje vej«, også bruger sloganet »no rights without responsibilities« som udtryk for »third way values«. Men han har også en po-

litisk forståelse af begrebet, når han siger, at: »Government has a whole cluster of responsibilities for its citizens and others, including the protection of the vulnerable.« For ham er det vigtigt at understrege, at »As an ethical principle, »no rights without responsibilities« must apply not only to welfare recipients, but to everyone. It is highly important for social democrats to stress this because otherwise the precept can be held to apply only to the poor or to the needy – as tends to be the case with the political right.« (Giddens 1998: 65-66).

Skærpelse af rådighedspligten og udhulingen af de almindelige lønmodtagerrettigheder

Sådan som Socialdemokratiet har brugt deres slogan i 1990'erne, gør netop også »højrefløjen« det. Det ses i regeringsprogrammet efter valget i 1998, hvor der tales om, at »den aktive linie... skal videreføres efter de samme principper, hvor rettigheder og pligter går hånd i hånd.« (Aktuelt den 24.3.98: Fokus: Regeringsgrundlaget). I det ligger en skærpelse af aktiveringspligten. Med den sproglige formulering gives indtryk af, at pligterne ikke har fulgt med rettighederne. Men det er lige præcis det omvendte, som er tilfældet. Rettighederne har ikke fulgt med den skærpede aktiveringspligt. Under dække af, at rettigheder og pligter går ligeligt hånd i hånd, har man systematisk skærpet aktiveringspligten og udhulet de almindelige lønmodtagerrettigheder. Det ses bl.a. i oprettelse af fleksjob, der netop er uden disse rettigheder.

De senere års tendens har været, at man har skærpet underklassens juridiske pligter (aktivering). Når man taler om nye pligter for »overklassen«, f.eks. »virksomhedernes sociale ansvar«, er der kun tale om moralske, ikke juridiske pligter. Det er som at befinde sig i den omvendte verden af arbejderbevægelsens barndom. Dengang kæmpede man for nye rettigheder og universelle pligter. Nu kæmper man for den særlige aktiveringspligt og er med til at udhule rettighederne. Man har støvet sit gamle slogan af og vender det nu mod underklassen. De, der har behov for nye juridiske rettigheder, bliver pålagt juridiske pligter. De, som kunne bære og har behov for at blive pålagt nye juridiske pligter, får nye rettigheder (skattelettelser og øgede muligheder for mobilitet) og får ikke pålagt nye juridiske pligter, men kun moralske pligter, som man endda kan bruge i en PR-sammenhæng.

Nye forslag i den internationale debat

Den engelske økonom og socialpolitiske teoretiker A.B. Atkinson, mener, at tilhængerne af en ubetinget borgerlønsordning er nødt til at gå på kompro-

mis for at opnå politisk støtte: »not on the principle that there is no test of means, nor on the principle of independence, but on the conditional payment. In my proposal, the basic income would be paid conditional on participation. I should stress at once that this is not limited to labour market participation.« (Atkinson 1996: 68). Derfor foreslår han, man kalder den »a Participation Income«. Han indrømmer, at der selvfølgelig vil komme afgrænsningsproblemer for, hvad man kalder deltagelse, men han mener, et sådant krav er nødvendigt, hvis borgerlønsordninger skal opnå politisk tilslutning.

En noget lignende tankegang, men fra et andet udgangspunkt, har den tyske sociolog Ulrich Beck (1997) gjort sig til talsmand for. Han mener, lidt i lighed med Grete Korremann i Danmark (lokalsamfundsarbejde), at det er nødvendigt at definere noget, der hedder »Bürgerarbeit«, som adskiller sig fra det, vi i dag kalder aktivering: »Bürgerarbeit meint nicht Zwangsarbeit für Sozialhilfeempfänger (wie sie in Deutschland in der »guten alten« Verwechslung von Engagement mit staatlich erzwungenem Engagement jetzt wieder eingeführt wird); nicht den zweiten Arbeitsmarkt, Schwarzarbeit oder Zivildienst, sondern freiwilliges soziales Engagement. Bürgerarbeit ist eine selbstorganisierte Arbeitsform, sie wird projektgebunden und zeitlich begrenzt unter der Regie eines Gemeinwohlunternehmers von der Kommune autorisiert.«

Min egen tvivl og afklaring

Jeg har selv tidligere gjort mig til talsmand for en borgerlønsordning, som bestod af tre elementer (Christensen 1994B): 1. En generel personydelse, der gives til alle borgere over 18 år, som de kan leve af (5.000 kr. skattefrit pr. måned i nov. 1993), uden noget generelt modkrav om at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. 2. En garanti for muligheden for en vis mængde lønarbejde og ret til uddannelse i løbet af et arbejdslivsforløb. 3. En pligt til en vis arbejdsmæssig modydelse i form af en social- og miljømæssig værnepligt.

Politisk-praktisk har jeg stadig ikke noget imod en social- og miljømæssig værnepligt som modydelse for en borgerløn, hvis det kan være med til pragmatisk at sikre idéens tilslutning i større kredse, og hvis den er universel. Men principielt teoretisk mener jeg i dag, det er vigtigt at begrunde en ubetinget ret til borgerløn uden nogen pligt til arbejdsmæssig modydelse. Mange borgerlønstilhængere blev i 90'ernes borgerlønsdebat (bl.a. mig selv) bragt i »defensiven« ved at argumentere for en særlig arbejdsmæssig modydelse for en ret til borgerløn og så ikke klart, at det i virkeligheden er borgerlønsmodstanderne, der har et forklaringproblem i forhold til normerne:

1. At man må yde for at nyde. 2. At der til rettigheder hører pligter, som jeg ovenfor har vist. Den ubetingede borgerløn krænker ikke disse normer, men er tværtimod en måde at sikre deres realisering.

Den fortsatte diskussion

På dansk grund har Anders Lundkvist (Lundkvist 1994) gjort sig til talsmand for en lignende tanke og en samfundstjeneste og kalder den en »socialistisk borgerløn«. Han mener, at »uden krav om modydelse har idéen ikke en jordisk chance«, og at den heller ikke »hænger sammen« moralsk. Han mener ganske vist, at det nuværende samfund bygger på »retten til at være asocial... men det gør det jo ikke bedre. Og det gør ikke princippet bedre, at mange trodser princippet og ønsker at give en modydelse.« Men Lundkvist mener ikke, at en borgerydelse og den dertil knyttede social og miljømæssige værnepligt kan være universel, som jeg tidligere har gjort mig til talsmand for. »Mener Erik Christensen virkelig, at det er realistisk... at tvangsudskrive alle danskere?« Vi har dog haft en universel værnepligt og en universel skattepligt, selvom disse pligter skrider i disse år.

Lundkvist er klar over, at reciprocitetsnormen ikke gælder i det nuværende samfund, og bebrejder borgerlønstilhængerne, at de ønsker det nuværende privilegie (en minimalindkost uden lønarbejde) universaliseret eventuelt med en universel pligt til samfundstjeneste. Han tror ikke man politisk kan ændre fortolkningen af den generelle reciprocitetsnorm i samfundet, men mener nok det er realistisk at få flertal i det politiske system for udvikling af en samfundstjenestevirksomhed i en del af samfundet, hvor en ideel reciprocitetsnorm efter Lundkvists opfattelse kan komme til udfoldelse.

Jeg mener politik handler om at opstille og få vedtaget generelle normer for det retfærdige og ikke lave subkulturer, hvor forskellige retfærdighedsnormer er gældende. Lundkvist synes at bygge på en antagelse om, at det er uretfærdigt at modtage en indkomst fra samfundet uden at yde noget i den formelle sektor. Han synes som så mange andre at overse og undervurdere det skjulte, nødvendige og ubetalte arbejde, som altid ligger bag ved det formaliserede arbejde.

Aktiveringsdiskursens sejr i 1990'erne

I konklusionen om 1990'ernes borgerlønsdebat blev givet et billede af den hegemoniske vækst-diskurs' sejr og udgrænsning af en alternativ borgerlønsdiskurs, hvor man kan få det indtryk, at den hegemoniske diskurs ikke har forandret sig i perioden. Det er forkert. Den hegemoniske diskurs' foreløbige sejr over borgerlønsdiskursen skete kun i sammenhæng med, at den

selv ændrede form, at aktiveringselementet i den hegemoniske diskurs fik en mere fremtrædende plads. Det, der skete først i 1990'erne var, at det, der var blevet kaldt »aktivlinien« i socialpolitikken og den »aktive« arbejdsmarkedspolitik, for alvor slog igennem og blev betydningsfuldt. (Ta' teten, LO, 1997) (Carstens 1998).

»Aktivlinien« i social- og arbejdsmarkedspolitikken kan kort defineres som sammenkædningen af offentlig forsørgelse i form af arbejdsløshedsdagpenge og kontanthjælp med pligten til at tage imod et aktivt tilbud. (Carstens 1998:11). Denne politik er langsomt og successivt blevet udviklet i løbet af 1990'erne. Det startede med ungdomsydelsesordningen fra 1990, hvor unge blev pålagt pligt til at arbejde for kontanthjælpen. Den ordning blev siden udvidet og i 1994 fik man en lov om kommunal aktivering, hvor kontanthjælpmottagere fra 25 år og opefter blev omfattet. Endelig har man senest fået loven om Aktiv Socialpolitik i 1998, hvorefter alle kontanthjælpsmottagere uanset alder og problemomfang er omfattet af aktiveringspligten.

Den internationale tendens til »workfare«

Internationalt har man set en udviklingsline, der ligner den danske, omend den danske på visse områder har været mere konsekvent. Denne linie er blevet fortolket som et generelt skift fra keynesiansk økonomisk velfærdspolitik til en schumpetersk strukturel work-fare-politik (Jessop 1993).

Guy Standing fra ILO (Standing 1990) har lavet en international oversigtsanalyse af tendenserne til »workfare«. Idéen om »workfare« har en lang historie, der kan føres helt tilbage til den engelske fattiglovgivning fra 1536. Det vandt udbredelse i nogle stater i USA i 1960'erne, og selve begrebet »workfare« synes at være konstrueret af Richard Nixon i 1969 (Casey 1986). I 1986 havde 29 delstater i USA forskellige former for »workfare« programmer.

Standing definerer det således: »Workfare can be defined as a government-administrated policy whereby those in need and without regular employment are obliged to undertake work-related activity in return for state income transfers.« (Standing 1990:680). Nogle skelner herudover mellem en »mandatory workfare«, hvor man er tvunget til at arbejde for velfærdsydelser, og en »new-style workfare«, hvor man er tvunget til at deltage i mere eller mindre beskæftigelsesrelaterede statslige programmer for uddannelse, jobsøgning eller lokalsamfundsarbejde. I relation til det sidste har nogle derfor også talt om »learnfare« eller »trainingfare« særligt for unge.

Standing opregner og analyserer kritisk alle argumenterne for »work-

fare«ideen: »1. As promoting functional citizenship. 2. As combating dependency. 3. As a means of poverty reduction. 4. As the answer to unemployment. 5. As moderating wage inflation. 6. For developing skills. 7. As a cost-reduction welfare policy. 8. As restoring the »workethic«. 9. As an answer to the black economy. 10 As restoring equity in welfare. 11. As legitimising social transfers. 12. As matching rights and duties.«

Han mener, at der på enkelte punkter kan fremføres vægtige argumenter både pro et contra, men hans samlede konklusioner er alligevel skarpe og tankevækkende: »Workfare stigmatises the poor by associating certain activities with prior failure and by eroding the universal right to income support even further than recent labour market developments have done.« (Ibid.689).

»Blaming the victim« eller »Blaming the system«

Standing påpeger, at den førende amerikanske forsker og ideolog omkring workfarepolitikken Lawrence M. Mead åbenhjertigt har gjort rede for den social-psykologiske filosofi bag hele work-farepolitikken. Den går ud på at få mennesker til at acceptere deres marginalisering og udstødning ved at bebrejde sig selv, lægge hele ansvaret for udstødning på dem selv. Mead forklarer filosofien således:

»As every political theorist – and policeman – knows, government can rarely control people if it merely blames or coerces them. Rather, citizens must accept its demands as legitimate, transmuted mere power into authority. Only then can compliance be widespread. Far from blaming people if they deviate, government must persuade them to blame themselves. This sense of responsibility, though it is individual, is not something individuals can produce alone. It rests ultimately on public norms and enforcements that are collective in character. It cannot last unless individuals finally get something out of compliance, unless they derive success and social acceptance from being good citizens. That again only society can assure.« (Mead 1986:10).

Mead skitserer her en på én gang gammel og avanceret magthaver- og status-quo- orienteret strategi. Hvis man kan udvikle en forståelsesramme med en »blame the victim« filosofi, hvor ofrene er underlagt denne forståelse, således at de »blame themselves«, kan man opnå en høj grad af tilslutning til et uretfærdigt politisk system og forhindre, at der udvikler sig en politisk forståelse af, at man må ændre systemet. Al energi går til at tilpasse ofrene til

systemet og ikke til at ændre de spilleregler i systemet, der har produceret ofrene.

»Blaming the Victim«, som det er beskrevet af amerikaneren William Ryan (1971), hvor man forstår sociale problemer som hovedsaglige individuelt forårsagede og mulige at løse ved at tilpasse individet til samfundet, kan langt hen siges at ligge bag social- og arbejdsmarkedspolitikens forvaltning:

»The stigma that marks the victim and accounts for his victimization is an acquired stigma, a stigma of social, rather than genetic, origin. But the stigma, the defect, the fatal difference – though derived in the past from environmental forces – is still located within the victim, inside his skin. With such an elegant formulation, the humanitarian can have it both ways. He can, all at the same time, concentrate his charitable interest on the defects of the victim, condemn the vague social and environmental stresses that produced the defect (some time ago), and ignore the continuing effect of victimizing social forces (right now). It is a brilliant ideology for justifying a perverse form of social action designed to change, not society, as one might expect, but rather society's victim.« (Ryan 1971:7).

Den alternative forståelsesform til »blame the victim« i forhold til forståelsen af sociale problemer er »blame the system«. Her ses ofrene ikke som problemet, men det sociale system, som har produceret ofrene. Som Ryan kort udtrykker det:

»Universalistic analysis will fasten on income distribution as the basic cause of poverty, on discrimination and segregation as the basic cause of racial inequality, on social stress as the major cause of the majority of emotional disturbances. It focus, not on problem families, but on family problems; not on motivation, but on opportunity; not on symptoms, but on causes; not on deficiencies, but on resources; not on adjustment, but on change.« (Ibid:248).

Anette Carstens har på tilsvarende måde som Standing lavet en analyse af begrundelserne bag den danske aktiveringspolitik. Og hun finder ikke 12 argumenter, men hele »22 gode grunde til aktivlinien« (Carstens 1998:63-71). Når der er så mange og ofte modstridende begrundelser for aktiveringsdiskursen, hænger det sammen med, at den skal have bred opbakning og tilslutning i det politiske spektrum. Aktiveringsdiskursen har ifølge Carstens

netop kunnet opnå hegemoni, fordi den har kunnet begrundes meget forskelligt og kunnet forene meget forskellige strømninger: »Venstreorienterede« lægger især vægt på den individuelle velfærd set fra den enkeltes perspektiv, liberalisterne på forbedring af markedets funktion, konservative på selvforsørgelsesprincippet og kommunitarister på sammenhængen mellem rettigheder og pligter. Endelig har socialdemokraterne stået for sammenkædningen af funktioner: at styrke den enkelte, det fælles moralske værdigrundlag, markedets funktion, konkurrenceevnen samt velfærdsstatens legitimitet på én gang.

4. Konklusion vedrørende en fortælling om fremtiden: Fortællingen om »den danske utopi«

Fortællinger binder fortid, nutid og fremtid sammen. I de senere år er manglen på nye videnskabelige og politiske fortællinger blevet synlig. 1970'ernes socialistisk prægede fortællinger blev i 1980erne og begyndelsen af 1990'erne hos nogle samfundsforskere erstattet af en vag demokratisk utopisk fortælling om et samfund bygget på lighed og retfærdighed. I den forbindelse blev medborgerskabsbegrebet (T.H. Marshalls tanker) genopdaget som et middel i kampen for nye rettigheder og nye former for deltagelse, myndiggørelse og magt. Medborgerskabsbegrebet er både et empirisk og normativt begreb og indeholder både en forestilling om, hvorledes medborgerskabet faktisk er, og hvorledes det bør være.

De fleste forskere blev optaget af at kortlægge, hvorledes medborgerskabet faktisk fungerede, hvorimod udviklingen af en eller flere fortællinger om medborgerskabets videre udvikling blev forsømt. Tabet af troen på de tidligere fortællinger synes for nogle nærmest at have ført til et generelt tab af tro på fortællingers grundlæggende politiske og videnskabelige betydning.

Politologen Lars Torpes overvejelser er i den henseende interessante. Han tager i sin behandling af medborgerskabsbegrebet afstand fra de gamle fortællinger, der var knyttet til klasser, kulturelle værdier og nationer: »De visioner, der tidligere var knyttet til fællesskaber baseret på enten sociale grupper/klasser, etiske og kulturelle værdier eller nationer, er alle på retur«. (Torpe 1994:11).

Ud fra dette konkluderer han normativt, at det eneste, der i fremtiden betyder noget, er det politisk demokratiske fællesskab: »Det er på den baggrund og som det kit, der kan få et samfund til at hænge sammen, at det politisk demokratiske fællesskab kan og bør få øget betydning. I modsætning til

andre fællesskaber omfatter et sådant fællesskab alle individer inden for et givet territorium. Det rummer ikke i sig selv et bestemt formål eller en bestemt idé om »det gode samfund«. Det, der binder individerne sammen, er i stedet på den ene side de rettigheder og pligter, der indeholdes i »statsborgerskabet«, og på den anden side en fælles orientering mod og engagement i offentlige anliggender samt en fælles bekendelse til nogle grundregler for offentligt samkvem.« (Ibid:11).

Her siges, at samfundet holdes sammen af en fortælling om et politisk demokratisk fællesskab, og at dette fællesskab bør udvikles og få øget betydning i fremtiden, men intet om hvorledes denne fortælling skal videreudvikles. Hvilke rettigheder og pligter et fremtidigt demokratisk fællesskab bør indeholde, får vi ikke noget bud på.

En lidt tilsvarende holdning finder man hos en anden af medborgerskabundersøgelsens forfattere, Birte Siim. (Siim 1998). Hun beskriver, hvorledes den klassiske medborgerskabsforståelse står over for en række udfordringer og dilemmaer, mellem et nationalt og et socialt medborgerskab, mellem medborgerskab og etnisk-kulturelle forskelle og mellem medborgerskab og køn, men man får ikke mere præcist at vide, hvad hun selv mener med et helt og lige medborgerskab og heller ingen opstilling af nogle fortællinger om, hvorledes man kunne løse disse udfordringer. Hun afdækker glimrende en række dilemmaer, man må inddrage i en normativ teori om medborgerskabet, men kommer ikke selv med et bud på en fortælling om medborgerskabets videre udvikling.

Disse holdninger svarer helt til den generelle tendens i den internationale sociologiske forskning omkring udviklingen i velfærdsstatsforskningen. I en oversigtsartikel over de sidste 10 års forskning konkluderer Christopher Pierson (1998) således: »there is (with honourable exceptions such as Van Parijs' »Real Freedom for All«) a notable absence of normative accounts of the sorts of social policies that are justified under changing circumstances. Above all what we lack, and desperately need, is an account of what can and should replace the traditional social democratic state.« (Ibid:794). Her indrømmes, at forskningen mangler teoretiske og politiske fortællinger om fremtiden. Borgerlønsfortællingen er en af de få, der findes.

Ikke bare blandt samfundsforskere ses manglen på fortællinger for fremtiden, der kan udvikle demokratiet. Arbejderbevægelseshistorikeren Claus Bryld konkluderer i en artikel om arbejderbevægelsen og velfærdsstaten (Bryld 1996), at arbejderbevægelsen har haft to store projekter (fortællinger), socialisme-projektet og velfærdsstatsprojektet: »Både socialisme og velfærdsstatsprojektet var hver på deres måde på én gang realistiske og begejstrende.«

(Ibid:20). I dag er »store idéer« helt fraværende i bevægelsen efter ØD-tankens død. Han har heller ikke noget bud på en fremtidig fortælling for arbejderbevægelsen, men har på fornemmelsen at »nye tanker om det gode samfund« »må søges alle steder, ikke blot i arbejderbevægelsen«.

Det er imidlertid ikke kun Socialdemokratiet og fagbevægelsen, der står uden fortællinger. Det gør den overlevende marxistiske venstrefløj også. Litteraturkritikeren og historikeren Morten Things (Thing 1998) forsøger på refleksion over venstrefløjen og specielt venstresocialismens historie og fremtid er i den sammenhæng interessant. Han indrømmer, at venstrefløjen i 1970'erne har været for fascineret af arbejderbevægelsen. Derfor har den i fremtiden behov for at bygge på et andet historie- og utopibegreb end Marx gjorde, samtidig med, at han mener, »utopi er mere nødvendig end nogensinde, hvis samfundets og fremtidens krise skal løses.« Men længere, end at utopien må tænkes som en utopi om et radikalt demokrati og tage sit udgangspunkt i de sprækker som de radikalt nye behov, kapitalismen producerer, kommer Thing ikke. Hans diagnose viser, at man også på den fløj står uden en fremtidig fortælling, der kan skabe politisk identitet og motivation.

Borgerlønsfortællingen som et af de få bud på en fremtidig fortælling

Den teoretiske fortælling om borgerløn, som jeg har fundet eller rekonstrueret – fortællingen om bæredygtig udvikling som rammefortælling for borgerlønsidéen – er først og fremmest en fortælling om fremtiden. Det betyder, at jeg allerede har besvaret spørgsmålet om, hvilken fremtid jeg ser for borgerlønstanken. Borgerlønsidéen har en fremtid i det omfang en fortælling om bæredygtig udvikling får politisk fortællekraft for en videreudvikling af det danske velfærdssamfund.

Men fortællingen om skabelsen af en bæredygtig udvikling er en universel og global fortælling.

1. Hvorledes forholder denne fortælling sig til tidligere politiske fortællinger? 2. Giver det mening i fremtiden at tale om en dansk model for udformningen af denne fortælling? Historisk, politisk og symbolsk er der ingen tvivl om, at der findes en speciel dansk »utopi« eller identitet. 3. Ligger borgerlønsidéen og tankerne om skabelsen af en bæredygtig udvikling i forlængelse af disse tanker eller betegner de et brud med dem? 4. Og hvorledes skulle man tænke sig skabt en livskraftig mod-diskurs til den herskende aktiverings-diskurs? Det er de spørgsmål jeg vil tage op i diskussionen om borgerlønsidéens fremtid.

Borgerløn og de store historiske fortællinger

Flere borgerlønsteoretikere har set idéen om borgerløn i et langt historisk perspektiv og enkelte har også set den i sammenhæng med skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Den belgiske borgerlønsteoretiker Philippe Van Parijs, der er en repræsentant for denne forståelsesform, har f.eks. sagt, at borgerløn ikke kun skal betragtes som en strukturel forbedring af velfærdsstaten, men som en grundlæggende reform, der rangerer på linie med slaveriets ophævelse og gennemførelsen af den generelle stemmeret. »For the introduction of a basic income is not just a feasible structural improvement in the functioning of the welfare state; it is a profound reform that belongs in the same league as the abolition of slavery or introduction of universal suffrage.« (Van Parijs 1992:7).

Den finske økonom Jan Otto Andersson (Andersson 1998) er en af de få, der har sat borgerlønsidéen ind i et langt historisk perspektiv, en fortælling om skabelsen af »det tredje venstre« (»the third left«). For ham kan historien siden den franske revolution beskrives som den store fortælling – først om skabelsen af »det første venstre«. Det var borgerskabet, der byggede på frihed, medborgerskab og demokrati. Siden blev skabt et »andet venstre«. Det var arbejderbevægelsen og de socialistiske og kommunistiske partier. Det byggede på kollektive organisationer, lighed, fællesje og statslig organisering. Siden slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne har man i mange lande set begyndelsen til skabelsen af »et tredje venstre«. Og det bygger ifølge Andersson på tre grundværdier: »They are »real freedom for all«, »democratic communities« and »sustainable development««. (Ibid:70). Udtrykket »Real freedom for all« står for en ubetinget borgerløn (»an unconditional individual basic income«) og er titlen på Philippe Van Parijs' bog om borgerlønsidéen. (Van Parijs 1995).

Det inspirerende ved Anderssons store historiske fortælling er, at den fungerer som en stor rammefortælling, hvor han i en næsten hegeliansk forstand kobler begrebet om »det tredje venstre« sammen med de to forudgående venstrebevægelser og indoptager de forudgående bevægelseres værdier. Det andet venstre var en antitese i forhold til det første venstres tese, og det tredje venstre optager på syntetisk vis elementer fra både det første og andet venstre:

«Real freedom for all« is a value formulated at the level of the individual, and can be interpreted to express the central values of the first Left. Today it is explicitly adopted by »real-libertarians«. »Democratic communities«

is a value pertaining to collectives and societies. It expresses the solidaritic values of the socialist Left. It is, of course, also the central value of the communitarian reaction to neo-liberal dominance. »Sustainable development« relates to the global and ecological system as a whole, and brings in the values of the Green Left.« (Ibid:70).

Men i modsætning til min opfattelse af bæredygtig udvikling fortolker Andersson begrebet snævert og ser det kun som et værdielement i det tredje venstres værdigrundlag. Det begrundes med, at der altid vil være dilemmaer, afvejning og modsætning mellem økologisk bæredygtighed, frihed og demokrati. Det er jeg helt enig i. Men det betyder ikke en afvisning af, at begrebet bæredygtig udvikling kan være det overordnede rammebegreb. Heri ligger ikke, at den økologiske bæredygtighed får en absolut værdi i forhold til frihed og demokrati, som Andersson synes at mene. Man kan godt have en overordnet idé, som består af elementer, hvorimellem der altid vil skulle foretages afvejsninger.

Anderssons store fortælling har samme struktur som T.H. Marshalls historie om demokratiets tre-fasede udvikling. Med forestillingen om en bæredygtig udvikling, bliver Marshalls fortælling udbygget. Det sociale medborgerskab bliver ikke alene udviklet fuldt ud, men demokratiet får tilføjet en økologisk dimension i en ny fase.

Den danske model og utopi

I det forudgående har man måske kunnet få den opfattelse, at man nærmest vilkårligt kunne vælge en fremtidig politisk fortælling. Muligheden for at en fortælling faktisk får fortællekraft, dvs. vinder tilslutning og tager form af en indflydelsesrig diskurs, er, at den i en vis udstrækning ligger i forlængelse af den faktiske historie, at den kan ses i forlængelse af en stor fortælling om det danske demokratiske fællesskab. Kan borgerlønsidéen og forestillingen om en bæredygtig udvikling det?

Ja, det mener jeg, den kan.

Ifølge nogle historikere findes der en stor historisk fortælling om »den virkelige danske model og utopi« (Bjørn 1998). Den har som element fortællingen om arbejderbevægelsen og udviklingen af det danske velfærdssamfund, men også fortællingen om bonde-, husmands- og andelsbevægelsen og startede med stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Historikeren Claus Bjørn mener, at »det var i 1700-tallets sidste årtier, den danske utopi blev lanceret for ikke senere for alvor at blive taget af bordet. Den danske utopi rummede forestillingen om, at der ved statens hjælp

kunne skabes en bedre og mere menneskeværdig tilværelse for borgerne... Utopien havde i udpræget grad staten som et aktivt redskab – men den havde ikke staten som mål. Statens opgave var at fremme utopien i det fællesskab af danskere, der udgjorde det danske samfund. Og skabe et fællesskab af de samme danskere.« (Ibid:45). Bjørn taler meget karakteristisk både om en utopi, en model og en identitet, fordi det, der blev skabt var en politisk kultur, et specielt demokratisk institutionssystem og en speciel dansk identitet og mentalitet i tilknytning hertil.

Mange har i de sidste år provokatorisk forsøgt at gøre op med denne store fortælling, utopi, model og identitet, og sagt, at vi i fremtiden må til at blive rigtig moderne og føje os ind i en større identitet og model. Spørgsmålet er, om man sådan kan træde ud af eller afskrive den fortælling, man er blevet født ind i. Jeg mener, det gælder om at bevare tilknytningen til denne store fortælling og videreudvikle den, så den også i fremtiden bliver en levende realitet, hvilket ikke udelukker, at den bliver set i forhold til nye og større fortællinger. Men disse nye fortællinger får kun realitet, hvis de udspringer og forbindes med de gamle.

For mig at se føjer en fremtidig borgerlønsfortælling sig glimrende ind i den store danske fortælling og utopi, som et radikalt bud på, hvorledes den kan videreudvikles. I den danske utopi ligger som allerede berørt flere kim til en borgerlønsfortælling. Borgerlønsfortællingen ligger i kontinuerlig forlængelse af fortællingen om den universalistiske danske velfærdsstats udvikling, som den gav sig udtryk med folkepensionen (Kolstrup 1996) og siden med udviklingen af de forskellige orlovsordninger.

Forestillingen om en dansk utopi og model er naturligvis en meget vag størrelse, som hele tiden symbolsk bruges og konstrueres af de forskellige politiske diskurser. Claus Bjørn mener sikkert med rette, at kommunisternes problem i det danske politiske system altid har været, at »de forkastede den danske model og handlede sig selv ud af den danske identitet.« (Ibid::109). Hvis borgerlønsidéen og forestillingen om en bæredygtig udvikling skal have en chance, må de netop formuleres i forlængelse af denne utopi og model.

Borgerlønstankens fremtidsmuligheder set på baggrund af den socialpolitiske historie.

En måde at vurdere borgerlønsidéens fremtidsmuligheder er at se på, hvorledes den danske model og utopi faktisk har udviklet sig på det socialpolitiske område ud fra den antagelse, at hvis der i fremtiden skulle komme et gennembrud for borgerlønsidéen, vil det antagelig ske på samme måde som

de store socialpolitiske gennembrud historisk er sket på.

Sociologen Iver Hornemann Møller (Møller 1992 og 1994) har lavet nogle interessante case-studier specielt af de politiske diskursers udvikling omkring den første sociallovgivning og socialreformens gennemførelse i 1930'erne. Disse kan være relevante i forbindelse med refleksioner over den danske velfærdsstats videre udvikling og borgerlønstankens fremtidige skæbne.

De viser, at både starten og videreudviklingen af den danske velfærdsstat ikke var forbundet med radikale politiske diskursskift. Begge reformer blev indført inden for den hegemoniske diskurs som led i en nyformulering af et klassekompromis mellem Højre og Venstre i slutningen af forrige århundrede og mellem Socialdemokratiet og de borgerlige politiske partier i 1930'erne.

Møllers tolkning går på, at Højre i 1890'erne havde et hegemoniprojekt, der bestod i at bevare magten for de dominerende klasser. Heroverfor havde Venstre et fremskridtsprojekt om parlamentarisme. Men herimellem havde de nogle fællesinteresser, der trak i retning af et forlig. (Møller 1992)

Igennem længere tid var et fattigdomsproblem opstået på landet. Det blev mellem 1870 og 1890 dokumenteret igennem flere kommissioner. Det vil sige, at der igennem længere tid havde eksisteret et såkaldt objektivt reformbehov. Det skulle imidlertid omsættes til subjektive, følte behov og interesser hos det politiske livs hovedaktører. Hvorledes skete det?

De to dominerende partier havde en fælles interesse i at fastholde arbejdskraften på landet. Desuden var begge partier blevet presset af en ny arbejderbevægelse, der politiserede fattigdomsproblemet. Socialpolitikken blev derfor ifølge Møller et led i optakten til forfatningskampens afslutning. Det betød, at sociallovgivningen i nogen grad kunne ses som et biprodukt, hvis videre betydning først rigtig viste sig siden.

Lidt tilsvarende ser Møller socialreformens gennemførelse i 1933. Her havde også længe eksisteret et objektivt reformbehov. Den socialdemokratiske socialreformer K.K. Steincke havde talt om behovet for en socialreform siden 1920, og allerede efter, at social- og arbejdsmarkedsspørgsmål var blevet udskilt i et særligt ministerium i 1924 med den første socialdemokratiske regering, havde Steincke arbejdet med mere konkrete reformtanker. Under den anden socialdemokratiske regering i 1929 var lovforslaget »fiks og færdig«, som Møller udtrykte det. »Nu manglede kun de politiske, ideologiske og økonomiske processer, som skulle sikre dets gennemførelse.« (Møller 1994:105).

Men tankerne om en socialreform blev i de følgende år kørt ud på et side-

spor på grund af fokuseringen på andre problemer. Den socialdemokratiske regering indgik en række kriseforlig for at afbøde den store økonomiske krise. Her kunne Socialdemokratiet enes med de borgerlige partier om landbrugsstøtte og beskyttelse mod udenlandsk konkurrence, samt omkring arbejdsløshedsunderstøttelse. Først ved det tredje kriseforlig i januar 1933 blev tankerne om en socialreform koblet på disse spørgsmål.

Her kunne man igen se, at de dominerende aktører havde forskellige projekter. Socialdemokratiets hovedudbytte af forhandlingerne var lockout-loven. For de borgerlige var hovedinteressen landbrugsstøtten, men det lykkedes her Socialdemokratiet at få socialreformen koblet på de øvrige forlig. Selvom om socialreformen i den konkrete sammenhæng var et biprodukt, blev den siden brugt som væsentligt element i at sælge forliget. »Den førtes i årene efter 1933 frem som et stort socialt fremskridt.« (Ibid:144).

Møllers samlede konklusion for velfærdsstatens udvikling er provokerende og tankevækkende: »Velfærdsstatens tilblivelse og udbygning er i vid udstrækning sket bag om ryggen på de vigtigste aktører.« (Ibid:160). Både Estrups socialreform 1891-92 og Steinckes socialreform i 1933 var kun biprodukter af en lovgivning som af de centrale og mest magtfulde aktører blev opfattet som langt mere væsentlig. Derfor betegner de ikke noget radikalt diskursskift, men blev gennemført som underordnede deldiskurser, der blev fortolket som værende i overensstemmelse med den hegemoniske diskurs.

Møllers tolkning af Steinckes socialreform som et biprodukt, der ikke anfægter den politisk hegemoniske diskurs, er korrekt, set med den forståelsesramme han opstiller. Alligevel mener jeg, man i en lidt anden forståelsesramme kan se socialreformen som et »administrativt og politisk paradigmeskift« (Christensen 1993B:3), fordi den administrativt og politisk symbolsk fik utrolig stor betydning.

Socialreformen var logisk gennemtænkt ud fra nogle overordnede principper og et helhedssyn. Den betød en uhyre forenkling og rationalisering af hele det sociale regelsystem. Tidligere havde der eksisteret over 30 love, der blev koncentreret til fire, der kom til at bygge på delvis ændrede og præciserede grundprincipper, nye administrative strukturer og økonomiske dækningsregler. Retsprincippet blev stadfæstet som overordnet princip, hvor tidligere skønsprincippet havde hersket på en række områder. Administrationen blev forenklet ved oprettelsen af sociale udvalg i alle kommuner, samtidig med at staten overlod en større andel af de samlede sociale udgifter igennem etablering af en mellemkommunal refusionsordning.

I begyndelsen af 1990'erne stod man i en situation, der mindede om situa-

tionen før 1933: En uoverskuelig administration på både arbejdsmarkeds- og socialområdet med mange modstridende principper, der betød at behandlingen af de enkelte problemer ofte virkede tilfældig og uretfærdig, og hvor bevillende og finansierende myndigheder var forskellige. Den nye arbejdsmarkedsreform i 1993 og Socialkommissionen bragte imidlertid ikke samme rationalisering og klarhed i principper som socialreformen i 1933.

Hvis borgerlønstanken bliver en realitet i fremtiden, vil det i Møllers forståelsesramme antagelig tage form ligesom de tidligere socialpolitiske gennembrud. Det vil ske som et biprodukt i forbindelse med andre større forlig om andre emner, og det vil ikke umiddelbart blive formuleret som et paradigme- og diskursskift, men som værende i overensstemmelse med den hegemoniske diskurs.

Måske fortsætter velfærdsstaten som hidtil med at blive udviklet »bag om ryggen på de politiske aktører« i Møllers sprogbrug. Grunden til en borgerlønsordning vil blive lagt, uden at de politiske aktører rigtig taler om det. Man indfører »borgerløn ad bagdøren«. Og på et bestemt tidspunkt vil en eller flere aktører måske »pudse« ordningen til og udråbe det til en stor reform, ligesom det i høj grad ifølge Møllers tolkning blev tilfældet med Socialreformen i 1933.

Hvis man ser på, hvorledes orlovsordningerne langsomt er blevet indført som biomstændigheder i forbindelse med nogle større økonomiske forlig, synes de umiddelbart at bekræfte Møllers forståelsesramme.

Møllers forståelsesramme er provokerende og indsigtsgivende på nogle områder, men forekommer dog også forenklet og deterministisk. Når Steinkes socialreform lykkedes i 1933, er det misvisende at sige, at det skete bag om ryggen på politikerne. En gruppe af reformorienterede politikere havde i over 10 år arbejdet for sagen på mange planer. At den kun kunne gennemføres i sammenhæng med en række andre reformer, der »stjal billedet«, er normal politisk forligslogik, og herudfra kan man ikke slutte, at reformer ikke også er udtryk for idéers og politiske bevægelers betydning.

En af min analyses grundantagelser har været at se borgerlønstanken som udtryk for et idé-, paradigme- og diskursskift, at fremhæve tankens radikale forskellighed i forhold til de herskende værdier og de dominerende videnskabelige og politiske opfattelser. Denne opfattelses teoretiske frugtbarhed er på flere punkter blevet bekræftet.

På det personlige individuelle plan og i enkeltorganisationer kan læreprocesser i enkelttilfælde tage form af radikale idé- og paradigmeskift. Det sker også undtagelsesvist i det kollektive sociale liv ved revolutionære ændringer. Men spørgsmålet er, om det netop ikke er undtagelsen i det politiske liv, og

specielt i et så relativt åbent og demokratisk system som det danske. Problemet er allerede berørt i diskussionen af forholdet mellem de forskellige politiske diskurser i 1990'ernes borgerlønsdebat, hvor man ikke kunne se tendenser til klare politiske diskursskift, men i stedet kunne se, hvorledes den hegemoniske diskurs blev forandret bl.a. i konfrontationen med borgerlønsdiskursen.

Møllers historiske analyser peger på, at det normale eller karakteristiske i den danske model er, at udviklingen ikke sker igennem klare diskurs-skift, men snarere tager form af en stadig omformning af den hegemoniske diskurs under en stadig inkluderingsproces af alternative diskurser.

To forskellige fortællinger om »Danmark som foregangsland« med to forskellige internationale visioner.

Det er interessant at se, at den nuværende socialdemokratisk-radikale regering på det symbolske plan også forsøger at udnytte bevidstheden om eksistensen af en speciel dansk utopi og model ved lanceringen af et stort projekt: »Danmark som foregangsland« i foråret 1997 (Regeringen 1997). Ved en stort anlagt konference fremlagde man et omfattende materiale, der skulle belyse styrker og svagheder ved det danske samfund.

Når man læser dette materiale er det påfaldende så lidt visionære disse tanker er. Hovedbudskabet er, at der skal »flere i arbejde« og »færre på passiv forsørgelse« (ibid:3), og det skal ske ved en økonomisk vækstpolitik, der skaber fuld beskæftigelse (5% i år 2005), samt ved »at skærpe rådigheden« (ibid:23) i forhold til arbejdsmarkedet og ved en politik, der betyder, at »aktivering principielt kommer til at gælde alle« (ibid:19). Regeringens grundlæggende bekymring vedrører helt tydelig ikke miljøet, uligheden eller hvorledes det civile samfund udvikler sig, men drejer sig om, om man kan få arbejdsstyrken og erhvervsfrekvensen til at stige tilstrækkelig. I perioden fra 1989 til 1997 faldt den nemlig fra ca. 80,5 til 77%. (Ibid: Bilag). Det er i det lys, man skal forstå bestræbelserne på at angribe først overgangsydelsen, så orlovsordningerne og nu efterlønnen. Man vil med alle midler forsøge at udvide lønarbejde igennem en »mærkbar stigning i arbejdsstyrke og erhvervsfrekvens.«.

I én sætning fortæller man, hvad politik for det 21. århundrede kommer til at dreje sig om: »Og det 21. århundrede bliver det århundrede, hvor vi skal omstille vores samfund, så vi får en globalt bæredygtig udvikling.« (Ibid:15). Man kunne tro, at hele det materiale regeringen så fremlagde netop blev indrettet efter at lægge op til en debat om forskellige måder, denne omstilling af vores samfund kunne tænkes at komme til at foregå på.

Men det er ikke tilfældet. Man indsnævrer sit fokus og er alene interesseret i, hvorledes man kan fortsætte og intensivere den økonomiske vækst. Hvilke konsekvenser en intensiveret vækstpolitik har for det økologiske, sociale og politiske system har mindre interesse. Det danske politiske fællesskab er for de ledende politikere i dag først og fremmest en økonomisk forretning.

I 1995 havde miljø- og energiminister Svend Auken i forordet til den natur- og miljøpolitiske redegørelse (Natur- og miljøpolitisk redegørelse 1995) givet en helt anden fortolkning af »Danmark som foregangsland«. På kun tre sider lykkes det Auken på en original måde at fortælle historien om, hvorledes en bæredygtig udvikling kan realiseres i Danmark, idet han placerer den økologiske krise og løsningen af den ind som en kontinuerlig fortsættelse af den danske utopi og model, som Claus Bjørn har tegnet.

Auken mener modsat regeringen, at vi befinder os i en krisesituation (»verdenssamfundet står midt i en økologisk krise«). Hvorledes overvinder vi specielt den i Danmark? Her henviser han til nogle værdifulde historiske erfaringer og traditioner for reaktionsmønstre i krisesituationer i Danmarks-historien. Vi var også i en dyb og alvorlig krise i 1814, i 1880'erne og igen i 1930'erne. Her opførte vi os ikke defensivt »ved at dukke sig og vente«, men offensivt »ved vidtskuende reformer«. Og Aukens budskab er, at det kan vi gøre igen: »Hvorfor ikke møde den økologiske krise på samme måde.« »Vi skal gå i spidsen«, fordi vi har en række bedre forudsætninger for at eksperimentere med nye livsformer end andre lande har: Vi er et lille, meget homogent land med et højt uddannelsesniveau, udbygget erhvervsstruktur og organisationsformer samt tradition for folkeoplysning. En flot vision.

Ved at sammenligne den samlede regerings og Aukens fortællinger bliver man slået af kontrasten. Aukens fortælling har karakter af rigtig fortælling og er et politisk retorisk mesterværk. Den forbinder fortid, nutid og fremtid. Den udpeger en krise og nogle aktører, der er i gang med at løse disse problemer, og opstiller to valgmuligheder: 1. En passiv, »fej« og afventende. 2. En aktiv, »modig« initiativtagende. Og den ender med fortællingens selvindlysende handlingsanvisning. Det har vi gjort før. Det kan vi gøre igen. Se jer omkring. Vi er allerede i gang. Kom nu alle i gang med det selvindlysende rigtige.

Hvor Auken udpeger hele den økologiske krises grundlæggende problem til at være »hele den måde, den industrialiserede verden producerer på«, og desuden bygger på den grundlæggende moralske antagelse, at »den tredje verden har samme krav på velstand og velfærd som de, der blot kom først«, beskrives Danmarks økonomiske situation helt anderledes i regeringspro-

grammet. Her stilles den diagnose, at økonomien grundlæggende er sund og opgaven går ud på »at bevare og udbygge«. »Konkurrenceevne, fornyelse og omstillingsevne må være i top« for at skabe flere arbejdspladser i Danmark i konkurrence med andre lande. Her er det mere beskedne mål at bevare sin position i toppen af et internationalt globaliseringskapløb, hvor alle har samme snævre økonomiske mål. Og regeringsprogrammet, der er en videreførelse af den traditionelle økonomiske vækstfortælling, mister næsten sin karakter af fortælling med dens muligheder for identifikation, fordi borgerne især ses som passive objekter, der skal styres og stimuleres af regler og økonomiske tilskyndelser i de »nødvendige« retninger, som man ikke lægger op til en dialog om.

Det er interessant at se, at modsætningen mellem den hegemoniske vækstdiskurs og en alternativ diskurs om bæredygtig udvikling afspejler sig helt ind i regeringen.

Den økonomisk-teknokratiske fortælling har ikke plads til en borgerlønside, men er velegnet til en tilpasning til en generel EU-line, mens en borgerlønssordning i Aukens model ville være med til at give denne mere indhold. Hvis Aukens tanker om et »eksperimentarium for en ny livsstil, der forener moderne industriel produktion og velfærd med økologisk ansvarlighed«, hvor »nye organisationsformer« med »borgerdeltagelse og folkelig diskussion« skal have kød og blod, må der gøres op med den massive lønarbejdsfiksering. Auken vil uden tvivl stadig være skeptisk over for borgerlønstanken. Hans utopi forekommer dybt betænkelig på det punkt, hvor han siger »at mulighederne for at aktivere de ledige inden for disse opgaver bør udnyttes«. Er det kun de aktiverede, der skal stå for videreførelsen af den danske utopi? Hvorfor må vi ikke alle få tilbuddet om en borgerløn for at være med?

Hvordan har Aukens model det med EU? Her bliver for øjeblikket afspillet første akt i dramaet, om EU skal blive et åbent samarbejde med plads til forskellige politisk-institutionelle strukturer eller en centralistisk økonomisk union, der langsomt kvæler den danske model på energi- og miljøområdet. Hvis det sidste bliver udgangen, vil Aukens fortælling være vanskeliggjort og tabe kraft, og det samme vil forestillinger om yderligere danske eksperimenter med orlovsordninger i retning af borgerløn. Udgangen vil antagelig igen blive, at den hegemoniske diskurs vil blive tvunget til videreudvikling under indoptagelse af elementer af den alternative diskurs.

Jeg er tilbøjelig til at give Claus Bjørn ret i, »at den danske utopi, model og identitet er en negation af utopien for EU.« (Bjørn 1998:118). Men EU er selvfølgelig under forandring. Hvis ikke EU i langt højere grad indrettes

således, at de enkelte landes nationale utopier og identiteter på en lang række politikområder respekteres, vil EU efter min vurdering komme ud i store kriser på grund af manglende folkelig legitimitet.

Jeg har i min analyse bevidst undladt at behandle EU-dimensionen i borgerløn-diskussionen. Der er ingen tvivl om, at diskussionen om borgerløn i fremtiden i langt højere grad også vil blive ført i EU i forbindelse med udviklingen af den økonomiske union. Nogle borgerlønstilhængere hælder derfor til den antagelse, at borgerlønprojektet i fremtiden først og fremmest vil blive et EU-projekt. Det mener jeg er en forhastet konklusion.

Borgerlønsdiskussionen har allerede længe kørt på EU-niveau. (Abrahamson 1991B). I de sidste 20 år er spørgsmålet dukket op i forskellige sammenhænge både i kommissionens ekspertgrupper, i parlamentet og på forskellige konferencer (se: www.econ.ucl.ac.b/etes/bien/bien.html). Det er i den forbindelse interessant at se, at den tidligere kommissionsformand Jacques Delors så tidligt som i 1977 var medlem af en ekspertgruppe (bl.a. sammen med den engelske politolog Peter Hall) under kommissionen, der udgav en meget visionær rapport (Commission. »A blueprint for Europe« 1977), hvori man bl.a. gik ind for en vidtgående decentralisering og selvforvaltning. På arbejdsmarkedsområdet skulle det udmøntes i »a greater variety of choices for individuals«, hvorfor gruppen bl.a. gik ind for »the principle and determination of a minimum social income guaranteed to each European citizen and measured in real terms (essential goods and services)« (ibid:17-24).

Jeg mener, det er vigtigt at følge og deltage i EU-diskussionen om borgerløn, men jeg mener et sådant projekt har meget lange udsigter. Jeg kan ikke forestille mig, at borgerlønsidéen har nogen fremtid i Europa uden nogle nationale eksperimenter f.eks i lande som Danmark og Holland, der har traditioner for sociale eksperimenter, og hvor diskussionen har været mest livlig.

Bæredygtig udvikling med borgerløn som element er fortællinger om at sætte grænser og en fortælling om at skabe nye samfundsmæssige kontrakter.

Afslutningsvis vil jeg formulere borgerlønstanken som et element i en række fortællinger om at sætte grænser. Borgerlønstanken er et element i fortællingen om at sætte grænser for naturudnyttelsen, et element i skabelsen af grænser for varegørelsen af arbejdskraften, et element i skabelsen af grænser for klientgørelsen i forhold til staten og endelig et element i skabelse af grænser for familieafhængigheden.

Disse grænsefortællinger kan danne udgangspunkt for en række diskursfortællinger om behovet for at skabe en række nye samfundsmæssige kontrakter (Andersson 1992). Til afløsning af velfærdssamfundets store sociale kontrakt mellem lønarbejde og kapital, er der behov for en flerdimensional kontrakt, der sætter nye grænser for udnyttelsen af mennesker og natur. Det kan formuleres som et behov for en ny kontrakt mellem arbejde og kapital, en kontrakt mellem stat og individ, en kontrakt mellem kønnene og en kontrakt mellem generationerne.

Hvem har især interesse i at få etableret disse nye kontrakter? Set i forhold til de forskellige ideologiske forståelsesrammers politiske prioriteringer skulle borgerlønsidéen principielt set kunne støttes bredt: Af de socialister, der især lægger vægt på en mere lige deling af det samfundsnødvendige arbejde, af de liberale, der især lægger vægt på en reduktion af klientgørelsen, af de feminister, der især lægger vægt på en mere retfærdig kønsarbejdsdeling og af de grønne, der især lægger vægt på en styrkelse af det civile samfund.

Politiske diskursers funktion er at skabe en forståelsesmæssig identitet og at skabe handlingsrammer for en koalition af politiske aktører. I begyndelsen af 1990'erne afspejlede den ny borgerlønsdiskurs nogle udbredte stemninger i befolkningen og var med til at skabe kimen til et nyt politisk alliancemønster på tværs af en række traditionelle politiske skel.

En ny borgerløns-diskurs, der forener socialister, liberale, feminister og grønne, som ovenfor antydnet, venter på at blive realiseret. Hvis borgerløns-tanken skal realiseres, kræver det, at de isolerede politiske subkulturer opløses, og at der dannes en bred bevægelse, der vil forsøge at forene disse grupper. Den brede bevægelse findes ikke i dag. Men historien har vist, at borgerlønsidéen er en livskraftig idé, der ofte er vendt tilbage på den politiske scene i nye former.